

Ittzés Gábor

Isten váratlan meglepetése: Ötszáz éve nősült meg Martin Luther

**EMLÉKEZTETÉS AZ IGAZSÁGRA
– MEGBÉKÉLÉS A VALÓSÁGGAL**

Tanulmánykötet a 60 éves
Fazakas Sándor születésnapjára

Szerkesztette: Kovács Krisztián

∕

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2025

Emlékeztetés az igazságra – megbékélés a valósággal
Tanulmánykötet a 60 éves Fazakas Sándor születésnapjára

Szerkesztette:
Kovács Krisztián

A szöveg gondozásában közreműködött:
Koós Mátyás Csanád, Paczári-Pongor Melinda, Németh Áron, Ledán M. István

Olvasószerkesztő:
Kenyhercz Róbert, Lember-Major Enikő

Acta. Debreceni teológiai tanulmányok
19. kötet

Főszerkesztő és felelős kiadó:
Dr. Baráth Béla Levente, rektor

ISSN 2416-3570
ISBN 978-615-5853-86-9

Kiadja: a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2025

Megjelenését támogatta:
Tiszántúli Református Egyházkerület

Technikai szerkesztő:
Szilágyiné Asztalos Éva

Portréfotó: DRHE
A borító Kedei Zoltán „Mesefa” című festményének felhasználásával készült.

Nyomdai kivitelezés: Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen
Felelős vezető: *Kapusi József*

TARTALOMJEGYZÉK

Lectori salutem!.....	11
Előszó.....	13

BIBLIAI TEOLÓGIAI TANULMÁNYOK

THOMAS NAUMANN

Autorität und gerechte Herrschaft

Betrachtungen zur Einführung des Königtums in 1Samel 8.....21

KARASSZON ISTVÁN

Az etikatanár dala

A 34. zsoltár33

NÉMETH ÁRON

„Ha elesik ellenséged, ne örülj..” (Péld 24,17)

Megjegyzések a káröröm etikai és eszkatológiai vonatkozásaihoz45

KUSTÁR ZOLTÁN

Az egyház és egyháztagok közéleti felelőssége – az Ószövetség fényében.....59

ZSENGELLÉR JÓZSEF

Hová tűnt a Bírák könyvének vége Josephus Zsidók történetében?

Avagy a politikai etika kívánalmainak áldozatul eső múltfeltárás73

LEDÁN M. ISTVÁN

Az öngyilkosság reprezentációi az ógörög irodalmi sírfeliratokban87

KÓKAI-NAGY VIKTOR

Dekadencia a római történetírásban.....105

TANULMÁNYOK A REFORMÁTORI TEOLÓGIA ÉS TEOLÓGIATÖRTÉNET TÁRGYKÖRÉBŐL

GEORG PLASGER

Schüler des Propheten Jesus Christus werden

Zum Verständnis des prophetischen Zeugnisses in den reformierten

Bekennnisschriften123

BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN

Pénz és egyház a Második Helvét Hitvallás tükrében137

PERES IMRE

Pál apostol a svájci reformációban 149

ITTZÉS GÁBOR

Isten váratlan meglepetése

Ötszáz éve nősült meg Martin Luther161

KOVÁCS KRISZTIÁN

Johann Sebastian Bach H-moll miséje – mint az emlékezés

és megbékélés zenéje197

KOVÁCS ÁBRAHÁM

Heiszler József vallásfilozófiai kritikája a liberális teológiával szemben221

BÖLCSKEI GUSZTÁV

„A világosság a sötétségben fénylik”

Egy csaknem elfeledett XX. századi magyar református lelkipásztor
teológiai hagyatékának üzenete.....235

VISKY S. BÉLA

A mindenség elmélete, avagy Stephen Hawking útja a talán-tól a tagadásig 269

SZOCIÁLETIKAI TANULMÁNYOK

ULRICH H.J. KÖRTNER

Leibhaftig

Die leibliche Präsenz des Menschen als Dimension ethischer Reflexion285

OROSZ GÁBOR VIKTOR

Vonzalom és újraegyesülés

Az érosz teológiai rehabilitációja307

RÁCSOK GABRIELLA

Fogyatékoság, emberi méltóság és közösség az Egyházak

Világtanácsának dokumentumaiban317

HANS-PETER GROSSHANS

Gerechtigkeit als wirtschaftsethischer Leitbegriff

in evangelischer Perspektive333

NÉMETH TAMÁS

Teremtéshit és teremtésvédelem351

BALIKÓ ZOLTÁN

A mesterséges intelligencia a gyógyítás szolgálatában

– néhány etikai megfontolás367

POLITIKAI ETIKAI TANULMÁNYOK

MICHAEL WELKER

- „Von guten Mächten wunderbar geborgen ...”
Welche Mächte geben Geborgenheit?377

MICHAEL BEINTKER

- „Öffentliche Schritte versöhnenden Handelns”
Das Beispiel der Stuttgarter Schulderklärung von 1945
und die Aussöhnung zwischen Völkern.....389

MARIO FISCHER

- Gemeinsames Erinnern und Versöhnen, um Zukunft zu eröffnen
Die GEKE-Stellungnahme zum Ende des Ersten Weltkriegs vor
dem Hintergrund des Denkens von Sándor Fazakas409

MATHIAS WIRTH

- Subjekthafte Alterität
Zur politischen Ethik in der Reformierten Theologie von Sándor Fazakas423

KODÁCSY TAMÁS

- Ma is esszük az egrest?
Kollektív bűn, felelősség és megtérés a jelen feszültségében
Fazakas Sándor teológiai etikája alapján437

WOLFGANG PALAVER

- Menschenrechte und Demokratie unter Druck
Widerstandskraft aus der christlichen Friedensethik.....451

BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE

- „Új eget és új földet”
Az apokalipszistól a válságig – és vissza.....465

FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER

- A politikai vallások történelmi és teológiai dimenziói:
keresztény teológiai reflexió477

TANULMÁNYOK AZ EKKLÉZIOLÓGIA,
LELKÉSZKÉPZÉS-LELKÉSZTOVÁBBKÉPZÉS
ÉS GYAKORLATI TEOLÓGIA KÖRÉBŐL

BORSI ATTILA JÁNOS

- Egy-e az egyház?
Az ökumené kérdése Karl Barth 1935-ös
Die Kirche und die Kirchen című előadássorozata tükrében.....513

GAÁL SÁNDOR

- Az egyház mint gyülekezeti valóság527

<i>FEKETE KÁROLY</i>	
Tézisek a lelkészképzésért.....	535
<i>SZABÓ LAJOS</i>	
Belső lelki utak – avagy az önfelülmúlás küzdelme	547
<i>GAÁL BOTOND</i>	
A tanítványság lényege	561
<i>HÖRCSIK RICHÁRD</i>	
Hittudományi Karból – Teológiai Akadémia A Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karának 1950-es agóniája	571
<i>PETRÓ LÁSZLÓ</i>	
A lelképásztori szolgálat teológiai valósága	587
<i>HODOSSI SÁNDOR</i>	
A vallásoktatással kapcsolatos lengyelországi viták hatása Alsó-Szilézia délkeleti részének protestáns közösségeire	595
<i>KIS KLÁRA</i>	
Bibliai szövegek irodalomterápiás megközelítésben	607
<i>MÉZES ZSOLT LÁSZLÓ</i>	
Transzgenerációs traumák biblikus párhuzamai	623
<i>JUHÁSZ TAMÁS</i>	
Megszorítás vagy önkorlátozás? „Válságkezelés” keresztyén módon.....	639
A német nyelvű tanulmányok összefoglalói.....	649
A kötet szerzői	655
Fazakas Sándor legfontosabb publikációi	659
A sorozat eddig megjelent kötetei.....	671

Isten váratlan meglepetése Ötszáz éve nősült meg Martin Luther*

„A hit népesíti be a paradicsomot, nem a szüzesség” – írta *A püspökök és diakónusok házasságáról* szóló művében Johannes Bugenhagen (1485–1558) éppen ötszáz évvel ezelőtt, 1525 nyarán.¹ „A kánikula napjaiban” keletkezett művét annak a Wolfgang Reußenbuschnak (1480 k.–1540) ajánlotta mintegy nászajándékként,² akit pár hónappal korábban Martin Luther (1483–1546) biztatott nyilvánosan a nősülésre.³ Időközben azonban nemcsak a lichtenbergi antonita perjel, hanem a wittenbergi ágostonos professzor esküvője is lezajlott. Az utóbbinak maga Bugenhagen volt az eskető lelkésze, aki idézett *bonmot*-jával csattanós választ adott Jeromos (345 k.–420) aforizmájára, amely a középkor végére szállóigévé vált: „A házasság a földet népesíti be, a szüzesség a paradicsomot.”⁴

* A kutatást a Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Magyarországi Evangélikus Egyház támogatta.

- 1 „Fides replet paradysum non uirginitas” (BUGENHAGEN, Johannes: *De Conivgio Episcoporum Et Diaconorum Ad Venerandum Doctorem VVolffgangum Reissenbusch monasterij Lichtembergensis Praeceptorem*, Wittenberg, Josef Klug, 1525, B6^r – VD16: B 9295). [VD16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, www.vd16.de.] Bugenhagen iratához ld. BUCKWALTER, Stephen E.: *Die Priesterehe in Flugschriften der frühen Reformation*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1998, 180–181.
- 2 BUGENHAGEN: *De Conivgio Episcoporum* A2^r (ajánlás) és K3^v (datálás): „In diebus canicularibus”.
- 3 LUTHER, Martin: *Christliche Schrift an W. Reußenbusch, sich in den ehelichen Stand zu begeben*, 1525 (WA 18:270/275–278, vö. WA.B 3:463, 848. sz., Wolfgang Reußenbuschnak, 1525. márc. 27.). [Luther magyarul nem elérhető műveit a továbbiakban a weimari kiadás alapján idézem a szokásos hivatkozási rendben: WA = *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, 73 köt. 88 részben, Weimar, Böhlau, 1883–2009; WA.B = *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*, 18 köt., Weimar, Böhlau, 1930–1985; WA.TR = *D. Martin Luthers Werke. Tischreden* (szerk. Karl Drescher), 6 köt., Weimar, Böhlau, 1912–1921.]
- 4 „Nuptiae terram replent, virginitas paradysum” (JEROMOS [S. Eusebius Hieronymus]: *Adversus Jovinianum Libri Duo*, in: *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri opera omnia* [szerk. Domenico Vallarsi és Scipione Maffei], Paris, Migne, 1845, 221–352 [MPL 23], itt 246.C = *Adv. Jov.* 1.16, 266). Bugenhagen több oldalt szentel a tétel cáfolatának (BUGENHAGEN: *De Conivgio Episcoporum*, B4^r–7^v), amely során maga is többször idézi a jeromosai mondatot.

Miután Luther a reformátori mozgalom útjára indításával, a hit általi megigazulás evangéliumának felfedezésével és hirdetésével meglehetősen sokat tett a paradicsom benépesítéséért, a parasztháború sűrűjében elhatározta, hogy barátai unszolásának engedve a föld benépesítéséhez is hozzájárul.⁵ Döntésének eredménye számára is tartogatott meglepetéseket. Messze nem Reißenbusch volt az egyetlen, aki ebben a lépésben megelőzte,⁶ mégis Luther nőszülése vált a reformátori házasság évszázadokra meghatározó mintájává. A papi nőtlenség elvetése pedig a reformáció egyik legjelentősebb társadalomformáló hatású lépése lett, amire Luther tudatosan törekedett is. A reformátor házasságkötéséhez vezető történések és az esküvő eseményeinek rekonstrukciója mellett tanulmányomban arra a kérdésre is választ keresek, miért nem volt Luther a legelsőők között, akik a gyakorlatba is átültették a felszabadító reformátori felismerést, és mi motiválta, amikor döntését végül meghozta.

1. Apácából menyasszony

Az esküvőhöz szükség van egy menyasszonyra és egy vőlegényre. Az előbbi 1523 húsvétján előállt – legalább személyében, ha nem is szerepében. Ekkor szökött meg és menekült Wittenbergbe – Luther aktív háttértámogatásával – Katharina von Bora (1499–1552) kilencedmagával⁷ a nimbscheni ciszter-

5 Luther hittapasztalatban gyökerező és a hittapasztalat megélésének lehetőségét megújító reformátori teológiájának értelmezéséhez ld. FAZAKAS Sándor: Luther és Kálvin kegyessége, in: Siba Balázs – Szabóné László Lilla – Lányi Gábor (szerk.): *Lelki éhség. Protestáns spiritualitás a 21. században*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 79–110, kül. 82–93. Míg e köszöntő kötet ünnepeltje tanulmányában – lényegében az általam is tárgyalt korszak műveinek elemzésén keresztül – a spiritualitás felől értelmezi a reformátor hatását, én most elsősorban a tanítás – és az azt hitelesítő élet – társadalomformáló hatását vizsgálom: egyszerre törekedve ezzel teológiai párbeszédre és köszöntve egy teológusi életművet, amelyben a szociáletika kiemelt szerepet játszik.

6 Vö. PLUMMER, Marjorie Elizabeth: *From Priest's Whore to Pastor's Wife. Clerical Marriage and the Process of Reform in the Early German Reformation*, Farnham – Burlington, Ashgate, 2012, 52; STRAUCHENBRUCH, Elke: *Luthers Hochzeit*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 47–48.

7 WA 11:387 nyomán a szakirodalom is gyakran említi tizenkét zárdaelagyót: pl. BRECHT, Martin: *Martin Luther. Shaping and Defining the Reformation, 1521–1532*, 2. köt. in: *Martin Luther*, 3 köt., ford. James L. Schaaf, Minneapolis, Fortress, 1993–1999, 2:100; FABINY Tibor: *Luther Márton végrendelete* (bőv. kiad. szerk. Csepregi Zoltán), Budapest, Luther Kiadó, 2016, 10; LAUBNER, Jürgen: Martin Luthers Hochzeit mit Katharina von Bora in Wittenberg, in: *Mitteldeutsches Jahrbuch für Kultur und Geschichte* 32 (2025), 205–206, itt: 205; TREU, Martin: Das Leben der Katharina von Bora. Eine biographische

cita zárdából, ahol tízéves kora óta nevelkedett.⁸ Bár a részletekről nagyon keveset tudunk,⁹ a menekülés ténye és időpontja nem vitatott, és az érintettek névsorát is ismerjük. Az 1523. április 7-én, húsvét keddjén Wittenbergbe érkezett apácák nevét – jó hírük védelme érdekében – éppen Luther adta közre nyomtatásban is a megszőktetésükben kulcsszerepet játszó Leonhard Koppe (1464–1552) torgauai kereskedőnek¹⁰ címzett és a szökést teológiailag igazoló nyílt levelében.¹¹

Védelemre és támogatásra nagyon is szüksége volt az idegen városba teljesen vagyontalanul, egy szál ruhában megérkező menekülteknek. Családjuk által sem támogatott nőként különösen is nehéz helyzetben voltak. A szerzete-

Skizze, in: Uő. (szerk.): *Katharina von Bora, die Lutherin. Aufsätze anlässlich ihres 500. Geburtstages*, Wittenberg, Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt, 1999, 11–22, itt: 12; LVM 7:347, 9. lj. [Luther magyarul is elérhető műveit az új magyar gyűjteményes kiadás alapján idézem a szokásos hivatkozási rendben: LVM = *Luther válogatott művei* (szerk. Csepregi Zoltán et al.), eddig 8 köt. Budapest, Luther Kiadó, 2011–.] Az a három nővér azonban, aki vissza tudott térni a választófejedelemség területén élő családjához, csak később, május végén lépett ki a rendből (KÖHLER, Anne-Katrin: *Geschichte des Klosters Nimbschen von der Gründung 1243 bis zu seinem Ende 1536/1542. Mit einem Exkurs „Zisterzienserinnen zwischen Saale und Neiße im 13. Jahrhundert und ihre Stellung zum Orden“*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2003, 117). A többiek Szászország Albert-ági részéről származtak, ahol ekkoriban György herceg (1471, 1500–1539), Luther eltökélt ellenfele uralkodott. Mivel a kolostorelhagyásért halálbüntetés járt, nem meglepő, hogy őket a családjuk nem fogadta vissza, bár a döntésben anyagi megfontolások is szerepet játszhattak. György hercegről egyébként tudjuk, hogy 1524-ben le is fejeztetett valakit ezért a vétségért (TREU: *Das Leben der Katharina von Bora*, 13). A nimbscheni zárdában a szökés idején mintegy negyven nővér élt, a tizenkét távozó tehát jelentős, 30%-os veszteséget jelentett a közösség létszámában.

- 8 Katharina egy Lipszétől délre szerény birtokkal rendelkező nemesi családból származott. Édesanyja korai halála után már ötéves korától a brehnai bencés kolostor gondjaira bízta. Rövid életrajzához ld. pl. TREU, Martin: Katharina von Bora, the Woman at Luther's Side, in: *Lutheran Quarterly* 13 (1999), 156–178; és Uő.: *Das Leben der Katharina von Bora*, 11–22; forrásközeleli monografikus feldolgozáshoz pedig KRAMER, Sabine: *Katharina von Bora in den schriftlichen Zeugnissen ihrer Zeit*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2017.
- 9 Egy torgau krónikás 1600 körül keletkezett feljegyzése nyomán a következő évszázadokban kikerekedett egy vadregényes történet a heringeshordókbán elrejtett menekülőkről, ezt azonban mára egyértelműen a legendáriumba utalta a történettudomány. A menekülés előkészítése – és az előkészületek titokban tartása – ezzel együtt komoly konspiratív és logisztikai kihívást jelentett, amelyet végül sikerült eredményesen teljesíteni. A szökés részleteihez – és a történetet övező legendákhoz – bővebben ld. KROKER, Ernst: *Katharina von Bora. Martin Luthers Frau. Ein Lebens- und Charakterbild*, 1906 (repr. Hamburg, Severus, 2013), 32–39.
- 10 Koppe anyai ágon a Luther szoros baráti köréhez tartozó Nicolaus vom Amsdorf (1483–1565) rokona volt (TREU: *Das Leben der Katharina von Bora*, 12).
- 11 LVM 7:353 (602. sz., Leonhard Koppénak, 1523. ápr. 10.) vö. WA 11:400.18–22 (LUTHER, Martin: *Ursache und Antwort, daß Jungfrauen Klöster göttlich verlassen mögen*, 1523).

si csuhát letevő férfiak számára sokkal több lehetőséget biztosított a formálódó új egyházi-társadalmi rend, mint a női szerzetesek számára.¹² Míg a férfiaknak a lelkészi szolgálat vagy polgári állások kínáltak megélhetési lehetőséget, csak enyhe túlzás azt állítani, hogy a nők előtt – különösen családi háttér nélkül – két út állt nyitva, a házasság és a prostitúció.¹³ A nimbscheni menekültek között a legidősebb Luther rendi előjárójának és atyai pártfogójának a húga, Magdalena von Staupitz (1480 k.–1548) lehetett. Pontos születési dátumát nem ismerjük, de Wittenbergbe érkezése idején ötvenévesnél biztosan nem volt idősebb, és legtöbb társa még szülőkorban volt. Von Staupitz abban is a kivételek közé tartozott, hogy sikerült önálló egzisztenciát teremtenie, amennyiben 1529-től a grimmai leányiskola vezetője lett. Ezzel együtt legkésőbb 1537-ben ő is férjhez ment.¹⁴ Az, hogy az apácák közül néhányan tanítói álláshoz jutottak,¹⁵ azt is jelzi, hogy kolostori éveik alatt megszerezték az ehhez szükséges felkészültséget. Bár klasszikus értelemben „művelt asszonynak” túlzás lenne nevezni, Katharina von Bora is megtanult írni-olvasni, és elemi latin nyelvismeretre is szert tett Brehnában, illetve Nimbschenben. Később időnként néhány szót a férje és diákjai között latinul folyó asztali beszélgetésekhez is hozzá tudott szólni.¹⁶

Luther felelősséget érzett a menekültek sorsáért, és azon túl, hogy nyilvánosan védelmébe vette radikális lépésüket, további életük alakulását is szíven viselte. Voltaképpen a korabeli családfőszerepet vállalta magára, aki a kiházasításukról gondoskodott, beleértve a szerény hozomány biztosítását is, amely érdekében a fejedelmi udvarnál lobbizott, többnyire nem is eredménytelenül. Már 1523 nyarán sor került az első esküvőre, és a következő év végéig a legtöbb házasuló korban levő volt apácát sikerült is férjhez adni.¹⁷

Wittenbergbe érkezése után Katharina von Borát valószínűleg a Lutherral közeli kapcsolatban álló Cranach házaspár fogadta be, akiknél a kiterjedt

12 Nem véletlen, hogy a férfiakhoz képest az apácák kilépése később indul meg. A nimbscheni szökés az első epizód, amelyről tudunk, míg a férfiak esetében már 1521-ben megkezdődtek a rendből való kilépések, és a folyamat az év késő ősztől – házasságkötéstől függetlenül – egyre inkább tömeges méreteket öltött, noha Luther maga akkor még nem csatlakozott az exodushoz.

13 LEPPIN, Volker: *Martin Luther*, Darmstadt, Philipp von Zabern, ³2017, 237–238.

14 STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 84–85.

15 Vö. LVM 7:465 (1133. sz., Else von Kanitznak, 1527. aug. 22.).

16 KROKER, Ernst: Katharina von Bora, ihr Geburtsort und ihre Jugendzeit, in: *Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde* 26 (1905), 251–273, itt: 271–273, és Uő.: *Katharina von Bora*, 22–23.

17 STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 85–87. LVM 7:353, 11. lj. rövid magyar összefoglalást ad arról, amit a nimbscheni menekültek származásáról és további sorsáról tudunk.

háztartás működtetésébe is beletanulhatott. Az egyetemistákkal is hamar kapcsolatba került – minden bizonnyal a Melanchthonéknál tett látogatásokon keresztül –, akik későbbi leveleik tanúsága szerint Sziénai Katalinként (1347–1380) emlegették egymás között.¹⁸ Heteken belül összeismerkedett Hieronymus Baumgärtnerrel (1498–1565), egy nürnbergi patríciuscsalád korábban Wittenbergben tanult sarjával, aki látogatóba érkezett vissza azon a tavaszon.¹⁹ A jelek szerint kölcsönös szerelem szövődött közöttük. A fiatalember azonban nyáron hazautazott, és ezzel – mint utóbb kiderült, végérvényesen – megszakadt köztük a kapcsolat. Valószínűleg a családja ellenezte a házassági tervüket. Az feltételezhető, hogy volt ilyen terv, sőt talán valamilyen titkos eljegyzés is történhetett. Mással nehezen magyarázható Katharina hosszú és kitartó várakozása.²⁰ Több mint egy évvel hazatérése után Luther még levélben sürgette Baumgärtnert, hogy döntsön Katharina mellett, aki „[m]ég nem tudta túltenni magát [iránta] való szerelmén”.²¹

Ebben az összefüggésben érdemes értelmezni Katharinának azt a híres mondatát is, amelyben „megkérte Luther kezét”. A beszélgetésre, amelynek emlékét Nikolaus von Amsdorf őrizte meg, 1524. szeptemberben, néhány héttel a Baumgärtnernek írt levél előtt kerülhetett sor. Katharina segítséget kérve fordult Amsdorfhhoz, amikor a Luther által szállított következő férjjeleltől, a wittenbergi oktatói státuszát éppen orlamündeinek lelkészi állásra cserélő Kaspar Glatztól (?–1551) próbált megszabadulni. Ekkor mondta, hogy semmi kedve hozzámenni Glatzhoz, „sem vágyat, sem szerelmet” nem érez iránta, és inkább Luther vagy az ő (Amsdorf) felesége lenne. Amsdorf az

18 SEIDEMANN, Johann Karl: Katharina von Bora, 1523. 1524. Nürnberger und Wittenberger Persönlichkeiten, in: *Zeitschrift für die historische Theologie* 44 (ú.f. 38) (1874), 544–574, itt: 554–555. Treu Alexandriai Katalint, a Leucorea bölcsészkarának védőszentjét említi ebben az összefüggésben (TREU: *Das Leben der Katharina von Bora*, 13), de erre nem találtam más adatot. A párhuzamhoz tágabban viszont ld. még LINKE, Johannes: Die heilige Katerina und Luthers Käthe, in: *Blätter für Hymnologie* 3 (1885), 34–40. Alexandriai Katalin a hagyomány szerint a nagy keresztényüldözésben a 4. század elején halt mártírhálál, de történetisége kérdéses.

19 Philipp Melanchthon (1497–1560) 1523. január 24-én és július 14-én Nürnbergbe címezte a neki írt leveleit (MBW 1:140 és T2:32.19, 258. sz.; MBW 1:147–148 és T2:280.19–20, 280. sz.) [MBW 1 = *Melanchthons Briefwechsel*, 1. köt.: *Regesten 1–1109 (1514–1530)* (szerk. Heinz Scheible), Stuttgart-Bad Cannstatt, frommann-holzboog, 1995; MBW T.2 = *Melanchthons Briefwechsel*, T 2. köt.: *Texte 255–520 (1523–1526)* (szerk. Richard Wetzel – Helga Scheible), Stuttgart-Bad Cannstatt, frommann-holzboog, 1995]; vö. WA.B 3:358, 1. lj. és SCHEIBLE, Heinz: Melanchthon und Frau Luther, in: *Lutherjahrbuch* 68 (2001), 93–114, itt: 96–97.

20 LEPPIN: *Martin Luther*, 240–241.

21 LVM 7:394 (782. sz., Hieronymus Baumgärtnernek, 1524. okt. 12.).

üzenetet a következő találkozásukkor tovább is adta Luthernak, aki – kicsit bosszankodva, „ki az ördög fogja akkor elvenni?” felkiáltással – tudomásul vette, de egyúttal megjegyezte, hogy ha ilyen válogatós, akkor Kätének várnia kell még egy darabig.²² Luther írásaiban semmi nyoma annak, hogy ekkoriban komolyan magára értette volna a dolgot.²³ Éppen ellenkezőleg, Baumgärtner emlékeztette Katharina érzelmeire, és – név nélkül utalva Glatzra – a féltékenységet is igyekezett felpiszkálni.²⁴

Luther tehát – valószínűleg helyesen – úgy értette az Amsdorf által továbbított üzenetet, hogy Katharina még nincs túl a Baumgärtner-szakításon. A három évtized távolából és harmadik fél által rögzített visszaemlékezésen keresztül nem lehet megbízhatóan rekonstruálni az eredeti szövegkörnyezetet,²⁵ de azért egy „Glatz semmiképpen, akkor már inkább...” típusú érvelés jöhet fel belőle, ami aligha a reformátor iránt lobogó szerelem kifejeződése – különösen nem úgy, hogy Katharina Luther mellett rögtön megemlíti Amsdorfot is mint szóba jövő (kisebb rossz) megoldást. Ebben egyébként az is benne lehetett, hogy az orlamündei lelkész – bár születési évét nem ismerjük – a források szerint számottevően idősebb volt, mint Baumgärtner. Käthe érvelésének logikája tehát az lehetett, hogy – kimondatlanul: ha már a honorácior származású fiatal szerelmemről le kell mondanom, és egy idősebb férjjel kell beérnem – Glatz akkor is kizárva, abból a generációból és szociális körből már inkább Luther vagy Amsdorf. Az elhíresült mondat tehát sokkal inkább tűnik a Glatztól való menekülési útvonalat egyengető retorikai fordulathoz, amelynek talán az is feladata volt, hogy a valódi okot – nem annyira a Baumgärtner iránti érzelmeket, mint a vele esetleg fennálló titkos eljegyzést – kicsit el is takarja.

Érdeemes még megjegyezni, hogy a feljegyzés szerint Amsdorf Käthe kritikus üzenetét meggyőződéssel és meglehetősen pontosan adta át.²⁶ A neki

22 „...weder lust noch lieb” és „Welcher Teufel will sie denn haben?” (KROKER, Ernst: *Luthers Werbung um Katharina von Bora. Eine Untersuchung über die Quelle einer alten Überlieferung*, in: Karl Drescher et al.: *Lutherstudien zur 4. Jahrhundertfeier der Reformation. Veröffentlicht von den Mitarbeitern der Weimarer Lutherausgabe*, Weimar, Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1917, 140–150, itt: 142).

23 Amsdorf, aki élethossziglan agglegény maradt, nyilvánvalóan szintén nem vette saját magára nézve komolyan Käthe bejelentését.

24 KROKER: *Luthers Werbung um Katharina von Bora*, 143–144.

25 A visszaemlékezést 1552. december 16-i dátummal rögzítette Joachim Stigel (?–1567) és Bartholomäus Rosinus (1520 k.–1586) (KROKER: *Luthers Werbung um Katharina von Bora*, 142–143).

26 A szöveg a kulcskifejezést – „weder lust noch liebe” – Amsdorf szájába adva meg is ismétli (KROKER: *Luthers Werbung um Katharina von Bora*, 142).

magának és Luthernak szóló „házassági ajánlat” továbbítását viszont közvetlenül nem is említi a szöveg, mindössze a folytatásból derül ki, hogy Luther időközben tudomást szerzett arról, hogy Katharina csak iránta táplál gyengéd érzelmeket.²⁷ Egyrészt nem egyértelmű, hogy ez pontosan mikor történt, másrészt tartalmilag sincs szinkronban azzal, hogy Kätthe akár Amsdorffhoz is hozzáment volna. Mindenesetre a feljegyzés a Lutherral folytatott beszélgetés után, de még az „időközben” kitétel előtt említi, hogy Amsdorf elköltözött Magdeburgba. Az idézett mondat „és”-sel bevezetett folytatása is olyan mozzanatra utal, amely az eddigiektől független és alkalmasint számottevően későbbi. Vagyis az, hogy a reformátor tudomást szerzett Katharina öfeléje forduló érzelmeiről, az minden bizonnyal az Amsdorf és Luther közti beszélgetéstől független, annál későbbi mozzanat. A nevezetes részletet Amsdorf akkor talán egyáltalán nem is említette (hiszen a Glatz-ellenes érvelés mellékszálaként önmagában nem is feltétlenül volt jelentősége), és Kätthe Luther felé forduló érzelmei is inkább későbbi keletűek.

Miután tehát, akihez hozzáment volna, az faképnél hagyta, aki meg elvette volna, azzal ő nem akart szóba állni, Katharinának nem maradt más lehetősége, mint várni, miközben egykori rendtársainak a sorsa egymás után elrendeződött. Partiképességét feltehetőleg az sem növelte, hogy éles nyelvű, enyhén szólva is karakán fehérszemély hírében állt – legalábbis ezt tartja róla az utókor. Valami igazság biztos van ebben, hiszen maga Luther is úgy emlékezett vissza később, hogy Kätthét eleinte „büszk[ének] és kevély[-nek]” tartotta.²⁸ Az emlékezés latin változatát lejegyző Anton Lauterbach (1502–1569) zárójelben hozzáteszi, „olyan is”.²⁹ Ugyanakkor a diákok által használt Sziénai Katalin becenév aligha elmarasztaló, és Amsdorf, aki nem volt Katharina odaadó híve, és nem fukarkodott kevéssé hízelgő vélemények megfogalmazásával, az említett feljegyzés szerint az egyik legszebb apácának tartotta.³⁰ Úgy tűnik azonban, akármilyen előnyökkel és hátrányokkal volt is jelen Kätthe a házassági piacon, 1524 vége felé a kereslet nem sok jót ígért számára. Paradox módon úgy tűnhet, nem is a személyisége, hanem éppen ez a helyzet lett a kulcsmozzanat abban, hogy az egykori apáca végül ne maradjon vőlegény nélkül, hanem menyasszony lehessen a 16. század talán legnevezetesebbé váló esküvőjén.

27 „Dieweil aber der Doctor in des erferet, das die Kätthe alle liebe auff ihn geworffen hatte” (KROKER: *Luthers Werbung um Katharina von Bora*, 142).

28 LVM 8:544 (4786. sz., 1537–1538).

29 W.A.TR 4:503.21 (4786. sz., 1537–1538): „sicut est”. A magyar fordítás a német változattól készült, ahol ez a megjegyzés nem szerepel.

30 KROKER: *Luthers Werbung um Katharina von Bora*, 142.

2. Fáradt, üldözött szerzetes – vonakodó vőlegény

Luther személyes útja a házassághoz közismerten meglepő görbét írt le, még ha csak 1520 körülől kezdjük is megrajzolni, amikor először fordult érdemben a téma felé. A kérdés hosszú éveken keresztül csak „elvi szinten” foglalkoztatta.³¹ Bár társadalomformáló erejű mondanivalója volt a házasságról,³² saját magára gondolva fel sem merült a házasságkötés lehetősége.³³ Ez a helyzet 1524 végéig nem változott. Az év tavaszán egy igehirdetésben kétszer is kijelentette, „Isten kegyelméből nem vágyom nőre, [...] nincs szükségem feleségre”.³⁴ November legvégén pedig azt írta Georg Spalatinnak (1484–1545), Bölcs Frigyes (1463, 1486–1525) választófejedelem udvari lelkészének és saját közeli szövetségésének: „soha nem fogok megnősülni”.³⁵ Utána azonban néhány hónap alatt meredeken új irányt vett a gondolkodása, és a következő nyáron már házas emberként látjuk viszont.

Luther tartózkodó álláspontja több tényező együttes hatásának eredményeként maradt fenn hosszú időn keresztül, ahogy aztán a változás is több ok összeadódásából következett. „Közéleti szerepvállalása”, az ezzel járó feladatok tömkelege és az egzisztenciális bizonytalanság, amit maga után vont, meghatározó szerepet játszott a történetben. A 95 tétel közreadását követő négy-öt évben Luther világtörténelmi jelentőségű események sodrásába került; sem ideje, sem lehetősége nem volt házasságra gondolni. 1522 előtt nincs is értelme felvetni a kérdést, de leterheltsége utána sem csökkent. A wartburgi tartózkodását követő három évben (1522–1524) több mint százötven kiadvány jelent meg a neve alatt, vagyis átlagosan hetente jött ki egy-egy új műve a nyomdából,³⁶ ami még akkor is elképesztő teljesítmény,

31 Karant-Nunn megjegyzi, hogy némiképp ironikus, hogy Luther házasságot magasztaló legerőteljesebb kijelentéseinek némelyike még agglegénykorából származik (KARANT-NUNN, Susan C.: *The Personal Luther. Essays on the Reformer from a Cultural Historical Perspective*, New York – Boston, Brill, 2018, 110). Luther maga is tisztában volt a paradoxonnal, hogy tapasztalat nélkül beszél (LUTHER: *A házasságról*, 1522, in: LVM 4:55–79, itt: 75).

32 A témához bővebben ld. pl. BUCKWALTER: *Die Priesterehe in Flugschriften der frühen Reformation*, 60–78 és 101–112; WITT, Christian V.: *Martin Luthers Reformation der Ehe. Sein theologisches Eheverständnis vor dessen augustinish-mittelalterlichem Hitergrund*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2017, 11–34 és 172–304.

33 „Az én fejemet bizony sosem fogják bekötni!” – írta Spalatinnak Wartburgból, amikor rendtársai nősüléséről értesült (LVM 7:266, 426. sz., 1521. aug. 6.).

34 WA 15:560.12 („mulierem dei gratia non cupiam”) és 562.4 („uxore non indigeo”) (31. sz., Predigt am Sonntag Exaudi Nachmittags, 1524. máj. 8.).

35 LVM 7:398 (800. sz., 1524. nov. 30.).

36 Vö. ALAND, Kurt: *Hilfsbuch zum Lutherstudium*, Bielefeld, Luther-Verlag, 1996, 653–656.

ha tudjuk, hogy messze nem mindegyiket ő rendezte sajtó alá.³⁷ Utóbb úgy emlékezett vissza erre az időszakra, hogy „[h]ázassága előtt egy egész éven át nem vetette meg az ágát, mely már teljesen át volt izzadva. [...] Fáradt voltam, mert egész nap agyondolgoztam magam. Este úgy zuhantam bele az ágyba, szinte öntudatlanul.”³⁸

Amikor 1521 késő tavaszán elindult a pápi nősülések első hulláma,³⁹ Luther már a wartburgi védőőrizet magányában töltötte a napjait. Ha akart volna, sem tudott volna lépéseket tenni a családalapítás érdekében. Amikor pedig visszatért Wittenbergbe, már pápai és birodalmi átok alatt állt, ami nagyon is valós fenyegetettséget jelentett. Okos politikájával Bölcs Frigyes csak annyit ért el, hogy ezek végrehajtásától, illetve következményeitől megóvta Luthert Szászország területén,⁴⁰ de a fenyegetést megszüntetni ő sem tudta.⁴¹ Az évtized első fele végig a potenciális vértanúság árnyékában telt. Már idézett levelében is írt arról Luther, hogy ez a várakozás gyakorlatilag kizárja a nősülést: „a házasság gondolata idegen lelkemnek, mivel nap mint nap számolok a halállal és az eretneknek kijáró kinszenvedéssel”⁴²

37 Ezeknek az éveknek az anyaga a levelek nélkül is tíz vaskos kötetet, közel hétezer oldalt tölt meg (WA 10^{1/1}–16). Ha a párhuzamokat ki is szűrjük, és csak a terjedelem felével számolunk, akkor is egy páratlanul termékeny alkotói időszak lenyomatát látjuk.

38 LVM 8:569 (5117. sz., 1540. aug. 2–7.). Akkoriban kelt leveleiben viccelődik is azzal, hogy a munkával kötött házasságot (LVM 7:284, 435. sz., Nicolaus Gerbelnek, 1521. nov. 1.; WA.B 3:21.4–9, 575. sz., Nicolaus Gerbelnek, 1523. jan. 22.).

39 A témához bővebben ld. pl. BUBENHEIMER, Ulrich: Streit um das Bischofsamt in der Wittenberger Reformation 1521/1522. Von der Auseinandersetzung mit den Bischöfen um Priesterehen und dem Ablaß in Halle zum Modell des evangelischen Gemeindebischofs, in: Uő.: *Wittenberg 1517–1522: Diskussions-, Aktionsgemeinschaft und Stadtreformation* (szerk. Thomas Kaufmann – Alejandro Zorzin), Tübingen, Mohr Siebeck, 2023, 229–272, itt: 234–267; KORÁNYI András: A papok házasságáról, in: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és reformáció. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*, Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem – Luther Kiadó, 2017, 129–136; McEWAN, Dorothea: *Das Wirken des Vorarlberger Reformators Bartholomäus Bernhards. Der Lutherfreund und einer der ersten verheirateten Priester der Lutheraner kommt zu Wort*, Dornbirn, Vorarlberger, 1986, 22–43; PLUMMER: *From Priest's Whore to Pastor's Wife*, 51–89.

40 Ehhez bővebben ld. ITTÉZ Gábor: A reformációtörténet Oscar-díjas mellékszereplője. Ötszáz éve halt meg Bölcs Frigyes (1463–1525), in: *Credo* 31:3 (megjelenés alatt).

41 A veszély valóságát jól jelzi, hogy 1530-ban Luther nem lehetett a szász delegáció tagja az augsburgi birodalmi gyűlésen, hanem messziről, Coburg várából kellett követnie az eseményeket, mert azon túl, idegen területen már a fejedelem sem tudta volna szavatolni a biztonságát.

42 LVM 7:398 (800. sz., vö. 35. lj.).

Luther szerzetesi önértelmezése csak hosszabb idő alatt változott – illetve szűnt – meg.⁴³ Az önkéntesnek tartott szerzetesi fogadalmak érvényességét nehezebben adta fel, mint a világi papságra átfogóan rótt cölibátuskötelezettségét.⁴⁴ Az általános elv kimondása és annak saját magára vonatkoztatása, illetve gyakorlati megélése szintén nem egy lépésben történt. Amikor rendtársainak első jelentősebb csoportja Gabriel Zwilling (1487–1558) vezetésével 1521 novemberében elhagyta a wittenbergi kolostort, Luther Wartburg várából figyelte az eseményeket. Aggódva amiatt, hogy némelyikük esetleg nem teljesen tiszta lelkiismerettel szánta rá magát erre a lépésre, igyekezett a segítségükre sietni, és megnyugtadni őket.⁴⁵ Ezért írta meg a szerzetesi fogadalmakról szóló ítéletét,⁴⁶ amelyet édesapjának ajánlott.

Az előszóban radikálisan újraértelmezi saját szerzetesi identitását is. Egyfelől azt mondja róla, hogy fogadalma „nem ért egy fityinget sem”, sőt „egészen istenellenes” dolog volt. Isten azonban kiragadta belőle, annak nála „teljesen vége van.” Másfelől viszont az evangélium szabadságában akár meg is élheti ezt az életformát. „Mert van-e annak jelentősége – teszi fel a költői kérdést –, hogy hordom a kámzsát és tonzúrárt, avagy leteszem?” Ezért nincs szüksége arra, hogy egészen szakítson régi identitásával: „Így most szerzetes is vagyok, [meg] nem is.”⁴⁷

Talán következtelenségnek, félmegoldásnak – netán gyávaságnak – tűnik, hogy a szerzetesi fogadalmak érvénytelensége mellett érvelő iratában a maga számára nyitva hagyta a lehetőséget korábbi életvitele fenntartására, ilyesmiről azonban nincs szó. Luther számára a *szabadság* a kulcskérdés,

43 A monasztikus háttér fontosságához a korai Luther értelmében ld. FAZAKAS: *Luther és Kálvin kegyessége*, 82–83.

44 Ld. pl. LVM 7:264 (424. sz., Philipp Melanchthonnak, 1521. aug. 1.); vö. LVM 8:428 (3707. sz., 1538. jan. 17.).

45 LVM 7:287 és 293 (438. és 441. sz., mindkettő Georg Spalatinnak, 1521. nov. 11. és 22.).

46 LUTHER, Martin: *De votis monasticis Martini Lutheri iudicium* (1521; WA 8:564/573–669). Ebben a nem sokkal korábban írt tételsorát (Uő.: *Themata de votis*, 1521, WA 8:313/323–335) fejtí ki és magyarázza. Mindkét irat azonnal széles körben gyorsan elterjedt. Magának a tételsornak – bár csak az ősszel keletkezett – az év végéig legalább négy latin (VD16: L 5008–5011, nyomdahelyek: Wittenberg, Bécs, Strassburg; WA 8:319 két további bázeli kiadásról is tud [C. és D.]) és öt német kiadása jelent meg (VD16: L 5012–5016, nyomdahelyek: Erfurt, Worms, Speyer, Strassburg). A kiadástörténete a '30-as években is folytatódott. A traktátus Spalatin óvatossága miatt csak 1522-ben jelent meg, Wittenbergben és Bázelen összesen három kiadásban (VD16: L 7322–7325). Két német változata is készült. Justus Jonas (1493–1555) fordítását Wittenbergben és Strassburgban, Leo Judét (1482–1542) Zürichben adták ki, az utóbbit már a következő évben (VD16: L 7326–7328). WA 8:572 szerint 1524 előtt egy francia fordítása is született.

47 LVM 7:288–293 (440. sz., Hans Luthernek, 1521. nov. 21.), idézetek a 289. és 291. oldalról; ld. még: „Azért voltam szerzetes és vagyok még most is...” (290).

ennek paradoxikus természetéről pedig már évszázadokra iránymutatóan értekezett az előző év egyik nagy hatású reformiratában.⁴⁸ Éppen abban lát-szik álláspontja következetessége, hogy szabad személyes döntésnek tekinti a szerzetesi fogadalomhoz való viszony alakítását. Ha az következne a gondolatmenetéből, hogy le *kell* tenni a kámzsát, az éppúgy gúzsba kötné a lelki- ismeretet, mint a régi rend. Luther támogatta a társait radikálisabb lépésük- ben, de maga Wittenbergbe visszatérve is élt a szabadsággal, hogy megtartsa szerzetesi életformáját.

Mielőtt továbbmegyünk, még egy szátra érdemes figyelmet fordítanunk az előző gondolatmenetében. Felidézve szerzetességének kezdeteit, Luther – ekkor már harmincas évei vége felé – nagy hangsúlyt fektet arra, hogy ifjú- kori döntése apja iránti engedetlenség volt, és utólag több kérdésben is igazat ad neki. Bevallja, hogy elzárta szívét előtte és szavai előtt. Szerzetesi fogadal- mának érvénytelenségét is részben abból vezeti le, hogy azzal kivonta magát apja „hatalma és akarata alól, pedig ez alá az Isten rendelt[e]”.⁴⁹ Végigvonul tehát a szövegen a bűnbánó fiú, az apja igazát utólag belátó és iránta immár engedelmes gyermek motívuma, Luther azonban sosem azonosul teljesen ezzel a szereppel.

Briliáns retorikával simogatja apja tekintélyét, de gondosan keretek közé is szorítja. Ezt már a felütés és a tételmondat is világosan jelzi.⁵⁰ A szülői hatalom Isten akaratában és Igéjében gyökerezik, és Luther már közvetlenül ennek az utóbbinak van alávetve. Ez pedig világos korlátot szab apja fennha- tóságának (ha egészen ki nem üresíti azt):⁵¹ „Azért küldöm pedig neked ezt

48 LUTHER Márton: *A keresztény ember szabadsága* (1520), in: LVM 2:339/345–377.

49 LVM 7:290 (440. sz., vö. 47. l.); vö.: „Ki akarsz még ragadni a szerzetesi életből? Hiszen még atyám vagy, én pedig még fiad vagyok, és így minden fogadalmam fabatkát sem ér. A Te oldaladon áll az isteni parancsolat és szülői hatalom, az én oldalamon emberi vakmerőség” (290).

50 „Ezt a könyvet, Édesapám, nem azért óhajtottam neked ajánlani, hogy nevednek a világ előtt becsületet szerezzenek, [...] hanem hogy okom es alkalmam legyen [...], hogy rövid előbeszédben az istenfélő olvasóval ismertessem e könyv tárgyát, tartalmát és tanulságát. És hogy azzal kezdjem: nem akarom előtted elrejtteni, hogy fiad immáron annyira jutott, és ebben teljes bizonyossága van, hogy nem szabad semmit sérthetlenebbnek, semmit szentebbnek, semmit előbbre valónak tartani Isten igéjénél és parancsolatánál” (LVM 7:288).

51 A szerzetesi fogadalom istentelenségét „nemcsak az mutatta, hogy [apja] szülői tekintélye[] jelenére történt, hanem az is, hogy nem történt szívesen és önként” (LVM 7:289). „[H]ogy ezzel [a szerzetesi életből való kiragadással] ne dicsekedhessél, már az Isten megelőzőtt és kiragadott engem maga” (291). „Mert apai hatalmad fölöttem érintetlen marad, amennyiben az szerzetesi voltomra vonatkozik; csakhogy ennek, mint már előbb mondtam, nálam teljesen vége van” – ami értelemszerűen lenullázza apja hatalmá- nak jogalapját, ahogy a következő mondat ki is mondja: „Hanem annak, aki engem a

a könyvet, hogy megismerjed belőle, milyen jelekkel, erőkkal és csodálatos eszközökkel szabadított meg engem Krisztus a szerzetesség fogadalmától, és ajándékozott meg olyan nagy szabadsággal, hogy bár minden embernek szolgáljává tett, mégis senkinek sem rendelt alá, csak saját magának.⁵² Mert ő, ahogy nevezik, minden közvetítő nélkül az én püspököm, apátom, főnököm, uram, atyám és mesterem; rajta kívül mást nem ismerek.⁵³ Luther tehát tiszteli apját, elismeri szülői tekintélyét, de középkorú férfiként önállóságát, függetlenségét is világosan jelzi. Az apja csak annyi igényt támaszthat vele szemben, amennyit ő saját szabad döntéséből kész megadni.

Luther, aki az előző években radikális kritikával illette a fennálló rendszert, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az elveszítse tekintélyét, és mélyreható egzisztenciális és társadalmi változásoknak adjon helyet, 1522 tavaszán Wittenbergbe visszatérve egészen új szerepben találta magát. Most ő volt az, aki a hagyományos papi öltözéket elvető, két szín alatt úrvacsorázó, gyors változásokat sürgető, képromboló radikálosokkal szembefordulva óvatosságra, fontolva haladásra intett.⁵⁴ Visszavonta az újítások egy részét, megtartotta a képeket, és – kétéves átmeneti idővel számolva⁵⁵ – visszahozta a miseruhák és a latin liturgia használatát.⁵⁶ Élte is, amit hirdetett, így ez a Karlstadtal szemben – eredményesen – felvett pozíció visszahatott személyes működésére. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy még évekig nem szakított a szerzetesi életmód külsőségeivel. Ezzel természetesen a házasság felé is eltorlaszolva maradt az út. Végül 1524 őszére ért meg benne az elhatározás, hogy végleg levesse – az időközben már rettentően megkopott – csuháját.⁵⁷

3. Változó körülmények – változó álláspont

Luther álláspontjának – a szerzetességhez való belső viszonyulásának – megváltozása összefüggött a körülmények változásával. A visszafogottság, amely 1522 elején még türelmet és a gyengék iránti tapintatos figyelmet jelentett, 1524 végén már könnyen tűnhetett bizonytalankodásnak. Ha a re-

szerezetességből kiragadott, több joga van rám, mint neked” (291–292).

52 Ld. LUTHER: *A keresztény ember szabadsága* említett tételét (LVM 2:346).

53 LVM 7:292.

54 Vö. LUTHER Márton: *Prédikáció Wittenberg népének Invocavit vasárnapjára [és az azt követő hét napjaira]* (1522. márc. 9–16.) in: LVM 6:215–242 (23–30. sz.). A wittenbergi mozgalom újításaihoz bővebben ld. BRECHT: *Martin Luther*, 2:25–45.

55 LUTHER Márton: *Óvakodás a lázadástól* (1522), in: LVM 4:36–47, itt: 43–44.

56 LUTHER Márton: *Az oltáriszentség két színe* (1522), in: LVM 2:388–412, itt: 402.

57 WA.TR 4:303.17–24 (4414. sz., 1539. márc. 18.); BRECHT: *Martin Luther*, 2:95.

formátori elvek megélése 1522 elején még a szabadnak ítélt dolgokban az újítások elodázásával tudott megvalósulni, néhány évvel később már gyanút keltett, ha a reformátor nem ültette át a saját gyakorlatába az új tanokat. Sajátjai és az óhitűek is egyre inkább számonkérték rajta, hogy miért nem éli, amit tanít. A kettő közti különbség a tanítása hitelességét veszélyeztette.⁵⁸ A házassághoz való viszonyának alakulása szervesen illeszkedett ebbe az át-fogó folyamatba.

Bár a küszöbönálló vég fényében 1524. novemberben még határozottan háritani látszik a nősülés gondolatát, valójában már akkor is jóval árnyaltabb volt a kép. *Akkori* szívével nem tudta elképzelni a családalapítást, de hangsúlyozta, hogy „Isten kezében [van] mint olyan teremtmény, akinek szívére erre és arra hajlíthatja, akár megölhet[i] és életre kelthet[i] bármely órában vagy pillanatban.”⁵⁹ A változás lehetősége tehát nagyon is benne volt Luther gondolataiban. Ráadásul más módon is jelezte, hogy a téma önmagában nem is feltétlenül lenne idegen tőle: „nem mintha nem érezném testemet és férfiaságomat, hisz én sem fából vagy kőből vagyok”. Ehhez még hozzátehetjük, hogy azt is megemlítette, tudja, hogy sok egyéb mellett a házasodásáról is „fecségnek”.⁶⁰

A vízkereszt utáni 2. vasárnap evangéliuma a Kánai menyegző (Jn 2,1–11). Január közepén ez alapján Luther a házasságról prédikált. Az első részben a házasság dicséretét énekelte meg. A másodikban a keresztény házasság ismérveit tárgyalta. A harmadikban a férj és a feleség kötelességeit vette számba, a negyedikben pedig a válás tilalmáról beszélt.⁶¹ Az utóbbi két részben már nemcsak az intézmény kereteivel foglalkozott, hanem a kapcsolat belső dinamikájával is. Ezzel Luther túllépett korábbi megközelítésén, illetve elmélyítette azt. Ez lehet az első datálható jele annak, hogy a pusztá elméleten – és háritáson – túl is foglalkoztatni kezdte a téma. Ezt azért érdemes rögzítenünk, mert a következő – és ezt a januári prédikációt leszámítva legkorábbi – írásos nyomot egy három hónappal később kelt híres levelében találjuk, de ennek játékos iróniája szinte már egy kész házassági tervet takar.

58 LVM 7:413 (883. sz., Johann Rühelnek, 1525. jún. 3.); WA.TR 4:303.24–304.6 (4414. sz., 1539. márc. 18.).

59 LVM 7:398 (800. sz., vö. 35. lj.).

60 LVM 7:398 (800. sz., vö. 35. lj.). Az Amsdorf által elbeszélt történet (ld. 25. lj.), miszerint ekkortájt Katharina von Bora is megkockáztatott egy erőteljes utalást arra, hogy Luther feleséget kereshet, szintén azt mutatja, hogy ez 1524 őszén szóbeszéd tárgya lehetett Wittenbergben.

61 LUTHER, Martin: Predigt am Sonntag vor Antonii/Eine Predigt vom Ehestande (WA 17¹:8/12–29, 3. sz., 1525. jan. 15.).

„Egyébként amit házasodásomról írsz: ne csodálkozz azon, hogy pont én nem nősülök meg” – vezeti fel a témát Spalatinnak. Nagyobb csoda, hogy még nem vált nővé – vagy legalább nem házasodott meg –, hiszen (a nimbscheni menekültek ügyei miatt) annyit forgolódik nők között. Aztán azon viccelődik, hogy három mátkája is volt, de kettőt már elveszített, és a harmadikat is alig tartja.⁶² Név nélkül, de itt utal először Katharina von Borára mint párjára. Barátját ugratva komolyan biztatja arra, hogy ne halogassa tervezett házasságkötését. Egyszersmind figyelmezteti is: „De ügyelj, nehogy én, aki gondolni sem bírok a házasságra, egyszer megelőzlek benneteket, eladó-sorban levő vőlegényeket, amint Isten azt szokta megtenni, amit legkevésbé vártál.”⁶³ Hogy Spalatin elérte-e a célzást, nem tudjuk, de visszatekintve egyértelműnek tűnik, hogy Luther itt kódolva saját házassági szándékát jelentette be. Még ha erre nem is igazán figyelt fel a Luther-kritika, az, hogy magát híres szeretőnek nevezi, és annak jelzése, hogy külső szemlélő számára most már a nőtlensége meglepő, az utalás a nimbscheni menekültek közti forgolódására, az egyetlen színen maradó nő említése, akire vigyázni is kell, nehogy elveszítse,⁶⁴ a „gondolni sem bírok a házasságra” csúcsra járatott ironikus túlzása,⁶⁵ a házasságra készülő Spalatin beelőzésével való játékos fenyegetés – megannyi apró célzás, amely mind arról árulkodik, hogy Luther itt már nagyon is konkrét házassági terveket dédelgetett. A felgyorsuló események ezt világossá teszik.

Még a Spalatinnak küldött levél megírása napján, április 16-án útra kelt Luther Thüningiába, ahonnan majd május 6-án érkezik vissza.⁶⁶ Útja so-

62 LVM 7:406–407 (857. sz., 1525. ápr. 16.): „három nőm volt egyszerre, és olyan hevesen szerettem őket, hogy kettejüket el is vesztettem, úgyhogy mással váltottak jegyet, a harmadikat balkézről már alig tartom, és őt is talán hamarost lecsapják a kezemről”.

63 LVM 7:407 (857. sz.).

64 Fél évvel korábban Baumgärtner is hasonló érveléssel noszogatta Katharina feleségül vételére (ld. 21. lj., fent).

65 Isó Emese a negatív félmondatot névértéken idézi a november végi passzus párjaként, szembeállítva a két hónappal későbbi esküvő tényével (Isó Emese: *A fruska, a bolond és a kolostor: Ötszáz éve esküdött hűséget egymásnak Luther Márton és Katharina von Bora*, in: *Evangelikus Élet* 90:23–24, 2025. jún. 8–15., 32–33, itt: 32). A dramaturgia működik, de a filológia megbicsaklik. A kontextusából kiemelt, önálló jelentéssel felruházott félmondat köszönőviszonyban sincs az eredeti szövegben hordozott kommunikációs üzenetével. A reformátor saját elutasító magatartása már csak ironikus póz, amelynek valóban az a funkciója, hogy a küszöbönálló nagy fordulat drámai hatását növelje. Itt tehát már Luther ironizál, nem az élet, mint Isó olvasatában.

66 BRECHT: *Martin Luther*, 2:197; JUNGHANS, Helmar: *Luther in Wittenberg*, in: *Uő. (szerk.): Leben und Werk Martin Luthers. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag*, 2 köt., Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, 1:11–37, 2:723–732, itt: 1:13.

rán meglátogatta a szüleit, akiktől jóváhagyást kért házassági terveire.⁶⁷ Nyilvánvalóan nemcsak valami általános rábólintásról volt szó, hanem konkrét személyhez kötődő nősülési tervről, hiszen egy visszaútban még Seeburgban kelt levelében Johann Rühelnek (fl. 1505–1541) világosan meg is nevezi menyasszonyát: „Ha sikerül, mielőtt meghalok, az ördöggel szembeni dacból feleségül veszem az én Kätümet”⁶⁸. Ez az első alkalom, hogy választottját néven nevezi. Az immár ironia és kódolás nélkül beharangozott nősülési terv magabiztossága azt mutatja, hogy a kulcsszereplő, Käthe beleegyezését is megszerezte már. Mivel április közepe óta úton volt, erre nyilvánvalóan csak az indulása napján Spalatinnak írt levél *előtt* volt lehetősége. Az akkori játékos rejtőzködés és a mostani nyílt színvallás közti szűk három hétben lezajlott a szüleivel való találkozás, akik nyilván áldásukat adták a terveire. Nősülési szándékának szélesebb körben való megosztásával Luther minden bizonnyal ezt a szülői jóváhagyást akarta megvárni. Ezért írt még virágnyelven Spalatinnak az indulás előtt, és ezért említi választottját már név szerint a hazaúton Rühelnek.

A reformátor döntésének és Katharina megnyerésének tehát nagy valószínűséggel valamikor február–március tájékán vagy legkésőbb április elején kellett megtörténnie.⁶⁹ A kettő között persze nem feltétlenül telt el sok idő, hiszen Luther Amsdorftól tudhatott Käthe megközelíthetőségéről. Ezzel együtt is kérdés, hogy milyen megfontolások vezethették a reformátort ilyen hirtelen a nősüléssel szemben elutasító korábbi álláspontja megváltoztatására.

4. Gyermeki engedelmesség és ördögrikató hitvallás

Leveleiben és későbbi asztali beszélgetéseiben Luther számos okot megnevezett. Ezek valamelyest szétszalazhatók, de többnyire nem vegytisztán, hanem egymással összefonódva jelennek meg, ami minden bizonnyal hitelesen tükrözi a döntéshozatal tényleges folyamatát. Luther nem egy (vagy néhány) jól körülhatárolható szempont alapján hozott meg egy funkcionális döntést, hanem a változó körülmények, a környezete elvárásai és saját – élethosszig tartó – belső fejlődése eredményeként sokkal inkább „megérett” a házasságra. Az okok számbavételét tehát érdemes annak rögzítésével kezdenünk,

67 Ennek nyomait leveleiben látjuk, vö. 71. lj., lent.

68 LVM 7:409 (860. sz., Johann Rühelnek, 1525. máj. 4–5.). Ez az első alkalom, hogy Luther név szerint beszél a választottjáról.

69 Ezekben a hetekben dolgozott a Reußenbuscht házasságra biztató munkáján is, amely március végére készült el (WA 18:271, vö. 3. lj., fent).

hogy a pálfordulásnak tűnő változás valójában nagyon is szervesen fakadt az előzményekből. Ez nem mond ellent annak, hogy a folyamatnak természetesen volt egy konstitutív döntési mozzanata is, ami nélkül az „érettség” nem következett volna be.

A házasságkötés 1525-re a szerzetesi életforma elutasításának és a hitújítás melletti elköteleződés nyilvános kifejezésének bevett gesztusává vált. Logikus, hogy ha Luther feladta a „szerzetes is, meg nem is” pozícióját, és végképp levetette a kámzsáját, akkor megtegye ezt az utolsó – és visszavonhatatlan – lépést is. Ha ebben a folyamatban nézzük a történéseket, akkor semmi meglepő nincs abban, hogy Luther éppen akkor jutott a nőülés gondolatára, amikor. Esküvője körül kelt leveleiben nevesíti is ezt a szempontot, és kiegészíti azt a példaadás, a tanítása hitelesítésének és a hitben gyengék erősítésének szándékával.⁷⁰

Nőülése további visszatérő indoka a reformátor magyarázataiban az apja iránti engedelmissége.⁷¹ Az nem kétséges, hogy szülei vágyai és saját újabb tervei egybeestek, és az sem vitatott, hogy a házasságkötés előtt valóban felkereste a szüleit, nyilvánvalóan áldásukat kérve a tervezett lépésre. Fenti érvelésem szerint ez annyira fontos volt számára, hogy a tervei szélesebb körű megosztásának időzítését is befolyásolta. Hosszú távon törekedett arra, hogy a kolostorba vonulásakor megromlott kapcsolatát apjával rendezze.⁷² Mindezzel együtt aligha indokolt ebben az engedelmisségi gesztusban a döntést alapvetően meghatározó mozzanatot látnunk vagy akár csak a gesztust önmagában értékelnünk. A *De votis* előszavánál láttuk, hogy az engedelmisség inkább retorikai fordulat, mint egy tényleges függelmi viszony kifejeződése; inkább szabadon választott szerep, mint a cselekedeteinek primér módon irányt szabó erő. Látni fogjuk, hogy Luther a szüleit meg-

70 LVM 7:413 (883. sz., vö. 58. lj.): „ha a házasságom megerősítést jelentene választófejedelmi kegyelmességének[, Brandenburgi Albert mainzi érseknek (1491–1545), hogy azt teszem, amire mindenkit biztatok], kész vagyok rá, hogy nemsokára jó példával járjak elől választófejedelmi kegyelme számára”; LVM 7:414 (890. sz., Johann Rühelnek, Johann Thürnek és Kaspar Müllernek, 1525. jún. 15.): „hogy [...] korábbi pápista életemnek nyoma se maradjon rajtam”; LVM 7:418 (900. sz., Nicolaus von Amsdorfnak, 1525. jún. 21.): „egyszersmind az vezetett, hogy tettemmel erősítem meg azt, amit tanítottam, hiszen oly sokakat látok bátortalannak az evangélium ekkora világosságában”; LVM 7:420 (911. sz., Johannes Briessmann-nak, 1525. aug. 15. után?): „én már nemcsak szóval, de tettel is tanúskodtam róla azzal, hogy feleségül vettem egy apácát”.

71 LVM 7:414 (890. sz., vö. 70. lj.): „Kedves apám kedvéért így én is megházasodtam”; LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.): „nem akartam megtagadni apámnak ezt az utolsó szolgálatot, aki unokák reményében kért erre”. LVM 8:145 (623. sz., 1533 ősze): „Apja kifejezett akaratára ellenére lett szerzetes. [...] Később az ő kedvéért házasodott meg.”

72 Ld. a *De votis* előszava (47. lj., fent).

hívta a lakodalmára, de magára az esküvőjére nem. Az ünneplésbe bevonta őket, de már kész helyzetet teremtve számukra. Ez apró különbség, amelynek a jelentőségét nem akarom túlértékelni, de talán nem tévedés a gondosan (és alapvetően a reformátor által!) kialakított szülő-gyerek viszony kifejeződéseként értelmezni.

A szülei iránti engedelmisség aligha jelentett kényszerpályát Luther számára. Valójában maga jelölte ki saját engedelmissége határait. Hogy ez a házasságkötése kapcsán szóban és tettekben ilyen hangsúlyos szerepet kapott, annak – nem elvitatva a gesztus őszinteségét – elsősorban az lehetett az oka, hogy jól illeszkedett Luther saját gondolkodásába. Írásaiban, igehirdetéseiben visszatérően küzdött a titkos eljegyzések ellen, a szülői jóváhagyás megszerzését egyenesen a keresztény házasság nélkülözhetetlen elemének tekintette.⁷³ Egy negyvenegy éves, évtizedek óta önálló egzisztenciával rendelkező, a szüleitől távol élő, időközben náluk sokkal magasabb státuszra emelkedő és összehasonlíthatatlanul híresebbé váló férfi esetében a szülői beleegyezésnek aligha volt tényleges hatása a dolgok alakulására. A *gesztusnak* azonban volt jelentősége: ez is része volt a példaadásának, és életével ebben is megerősítette a tanítását.

További visszatérő mozzanat Luther indoklásában, hogy az ellenfeleit, illetve az ördögöt akarta bosszantani a lépésével. Erre hivatkozott a Johann Rühelnek írt levelében, amikor először említette Käthét mint jövendőbelijét,⁷⁴ és ezt említette Spalatinnak és több barátjának is a lakodalmi meghívóiban és más nyári levelében.⁷⁵ A reformátor motivációjának erre az elemére Amsdorf közel harminc év távolából is emlékezett.⁷⁶

73 Pl. LUTHER Márton: *A házaséletről*, LVM 4:64; WA 15:167.1–169.8 (LUTHER, Martin: *Daß Eltern die Kinder zur Ehe nicht zwingen noch hindern, und die Kinder ohne der Eltern Willen sich nicht verloben sollen*, 1524); WA 17¹:17.31–35, 20.16–22.10 (vö. 61. lj.); LVM 8:616 és 617 (5441. és 5459. sz., 1542. nyár és ősz).

74 Ld. 68. lj., fent.

75 LVM 7:414 (890. sz., vö. 70. lj.): „hogy ezzel még vesztebbé és bolondabbá tegyem őket [akik ellene vannak, és halállal fenyegetik]”; LVM 7:415 (892. sz., Georg Spalatinnak, 1525. jún. 16.): „azt remélem, az angyalok nevetni, az összes ördögök pedig sírni fognak rajtam. [...] Emiatt még inkább kedvemre van, hogy házasságommal semmibe vegyem a kritikájukat, és egyre támadásra ingereljem mindazokat, akik továbbra is az Istenről való tudatlanságban szenvednek.” LVM 7:420 (911. sz., vö. 70. lj.): „feleségül vettem egy apácát, diadalmas és éljenző ellenségeink gyalázatára, ne higgyék azt, hogy meghátráltam.” LVM 8:723 (6928. sz., d. n.): „Nősülésemnek oka többek között az volt, hogy az ördöggel dacolhassak a pápaságban lévő feslettség megszügyenítésére.”

76 KROKER: *Luthers Werbung um Katharina von Bora*, 142.

Ebben az összefüggésben érdemes rámutatni Luther sátánszomorító, el-lenségbosszantó kekk gesztusának eszkatologikus kontextusára. Ekkoriban írt leveleiben rendszeresen beszél úgy a házasságkötéséről mint a halála előtti egyik utolsó lépéséről.⁷⁷ 1525 tavaszára a régtől meglevő halálvárása apokaliptikus dimenzióval mélyült. Egyházi eljárás alá vont „máskéntgondolkodóként”, majd átokkal sújtott, kiközösített eretnekként hosszú évek óta számolt a közeli halál lehetőségével. A parasztháborúról érkező hírek és a tü링i-ai útja során a felkelésről szerzett tapasztalati nyomán azonban társadalmi méretben is katasztrófára számított, sőt azzal számolt, hogy küszöbön áll a világvége. A nősülésre nem azért szánta el magát, mert túl az életveszélyen immár békés családi körben töltött évtizedekre, hosszú házasságra, feltucat gyereke születésére és felnevelésére készült. Éppen ellenkezőleg, azért nősült – voltaképpen a tartós családi boldogság perspektívája nélkül –, nehogy ennek lehetőségét rövid hátralevő idejében végleg elszalassza. Erre korai leveleiben és későbbi visszaemlékezéseiben is többször utalt.⁷⁸ Ezekből a megjegyzéseiből az is kiderül, hogy nősülése céljának nem a gyereknemzést tartotta (a klasszikus tanítás szerint), hanem egyszerűen a házasság intézményébe mint az Isten által az ember számára alkotott alapállapotba való megérkezést.

Korábban a közeli erőszakos halál fenyegető árnyéka a házasság elleni érv volt, most viszont már éppen arra ösztönző szemponttá vált. Ebben tehát nem a külső feltételek változtak meg (vagy ha igen, csak még fenyegetőbbé váltak), hanem Luther értelmezése fordult nagyot. Ennek kulcsa pedig valószínűleg a szerzetesi életvitelhez való megváltozott viszonyában keresendő, amiről már beszéltem. A kolostori életforma külsőségeit megtartó üldözött

77 LVM 7:413 (883. sz., vö. 58. lj.): „különben is el vagyok rá szánva, hogy mielőtt eltávonom ebből az életből, házasságra adjam a fejemet”; LVM 7:414 (890. sz., vö. 70. lj.): „én is felkészülök rá, hogy az én végem az Istentől rendelt állapotban [ti. házasságban] találjon, [...] s mindezt utolsó istenhozzádként. Mert az az érzésem, hogy Isten elsegít valahára az ő kegyelméhez.” LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.): „Azt remélem ugyanis, hogy rövid időt még élek, s nem akartam megtagadni apámnak ezt az utolsó szolgálatot [a nősülést].”

78 LVM 7:413 (883. sz., vö. 58. lj.): „mert ezt [a házasságot] Isten követelésének tartom, még ha csak egy József-féle mátkaságról [vagyis a házastársak szüzességét megőrző kapcsolatról] legyen is szó”; LVM 7:420 (911. sz., vö. 70. lj.): „feleségül vettem egy apácát, [...] bár öreg és házasságra alkalmatlan vagyok”; LVM 8:269 (2129b sz.): „Én tudniillik, mielőtt megnősültem, úgy tökéltem el magamat a házasság intézményének tiszteletére: ha majd egyszer váratlanul meghalok, vagy már éppen a halálos ágyamon feküdnék, akkor, úgy képzeltem, még eljegyzek egy jámbor leánykát, és rátestálok két ezüstkupát lakodalmi edény és jegyajándék gyanánt”; LVM 8:723 (6928. sz., d. n.): „Ha nőtlen volnék is, megnősülnék még az én koromban is, még ha azt tudnám is, hogy nem lesznek gyermekeim – kizárólag azért, hogy a házaseletet megtiszteljem, és hogy megvessem és megszégyenítsem a pápaságban lévő erkölcstelenséget, mely oly nagy és iszonyatos.”

eretnekként nem jött szóba a családalapítás; felelőtlenség is lett volna az a házastárral és a születendő gyerekekkel szemben. Ha viszont teljesen szakított a szerzetességgel, ráadásul a végső kataklizma is csak egy karnyújtásnyira van, akkor itt az ideje a lehető legeggyértelműbben és látványosan (példaértékűen) elköteleződni Isten rendje mellett. Az ifjú feleséget sem teszi ki ezzel hosszú özvegységnek, hiszen hamarosan úgylis itt a világvége; gyerekszülésre meg már aligha lesz idő. A házasság tehát nem eszköz egy távolabbi cél (gyereknemzés és ezen keresztül az emberiség fenntartása) szolgálatában, hanem önmagában cél mint az isteni rend betöltése. Ha ez a rekonstrukcióm helyes, akkor nagyon is érthető, hogy házasságának tényleges kibontakozását Luther Isten meglepetéseként élte meg.

Az említett átertelmzéshez a szerzetességgel való végleges szakításon túl a parasztháború által felerősített apokaliptikus perspektíva is hozzájárult.⁷⁹ A kettő közül azonban az előbbi látszik meghatározóbbnak. Az pedig nem a parasztháború következménye volt, hanem a reformáció terjedéséből adódó változásoké. Az apokaliptikus dimenzió inkább csak felerősített és meggyorsított egy már egyébként is zajló folyamatot. A sokféle tényező között, amelyek Luthert a házasságkötésre motiválták, végső soron ezt a hitvallási szándékot, Isten jó rendjének felmutatását kell a legerősebbnek és legmeghatározóbbnak tekintenünk.

5. Miért Käthe? – A párválasztás szempontjai

Miért éppen Katharina von Borára esett Luther választása? Mindabban, amit eddig elmondtam, semmi szerepe nem volt a menyasszony személyének. Ugyanakkor mégiscsak történt választás, hiszen nem ő volt az egyetlen, aki felmerült a reformátor lehetséges párjaként. Spalatinnak írt áprilisi levelében Luther név nélkül maga említi „három nőjét”. Bár nem azonosíthatók teljes bizonyossággal, széles körben elfogadott értelmezés, hogy majdani feleségén kívül Ave Alemannról és Ave Schönfeldről (?–1541) lehet szó. Az előbbi nem tartozott a nimbscheni menekültek közé. Semmi közelebbit nem tudunk róla, bár feltételezhető, hogy magdeburgi családból származott. Luther a következő év elején Amsdorfnak írt levelében egy szójátékkal név szerint

79 A nősülési szándékát először nyíltan jelző levélben (LVM 7:409, 860. sz., vö. 68. lj.), majd a barátainak küldött lakodalmi meghívójában kifejezetten a parasztháború okozta felbolydulásra és fenyegetésre adott válaszként értelmezte saját házasságkötését (LVM 7:414, 890. sz., vö. 70. lj.). Más érveléssel – a háború pusztítása után az evangélium ügyének újrakezdése részeként –, de még a nyár végén is összekötötte a felkelést és a saját nősülését (LVM 7:420, 911. sz., vö. 70. lj.).

említi mint „menyasszonyát”, akiről az a hír járja, hogy Amsdorf titokban feleségül vette.⁸⁰ Úgy tűnik, Amsdorf ajánlotta korábban Luther figyelmébe Avét mint feleségjelöltet. Nincs adatunk arról, hogy a barátainak tett tréfás utalásokon kívül Luther foglalkozott volna ezzel a lehetőséggel, és alkalmasint Spalatinnak is csak azért sorolja a „női” közé (ha valóban ő az egyik a háromból), hogy a háta mögött egy kicsit Amsdorfot is ugrassa, aki bedobta az ötletet.

Ave Schönfeldről sokkal később, egyszersmind sokkal egyértelműbben nyilatkozott Luther. Az 1530-as évek második felében egy asztali beszélgetésben így idézte fel házasságkötése előzményeit: „Amikor tizenhárom évvel ezelőtt meg akartam nőszülni, inkább Ave Schönfeldet vettem volna feleségül, akinek most Basilius doktor, poroszországi medikus a férje. Az én Káthémet akkor még nem szerettem”.⁸¹ Basilius Axt (1486–1558) wittenbergi diák volt, aki torgau-i és gothai kitérők után 1531-től a Német Lovagrend birtokait 1525-ben szekularizáló és így a Porosz Hercegséget megalakító Brandeburgi Albert (1490–1568)⁸² orvosa lett Königsbergben. Az esküvőre már 1524-ben sor került, bár így sem Ave Schönfeld volt az első, aki a Nimbschenből menekült apácák közül férjhez ment.⁸³ A dátum egyrészt azt jelzi, hogy Luther vonzalma Schönfeld iránt inkább csak távoli érdeklődés lehetett, hiszen 1524 vége előtt még nemigen láttuk nyomát annak, hogy ténylegesen készült volna a nászülésre. Másrészt viszont az is kiderül ebből a részletből, hogy Luther kategorikusnak tűnő elutasítása mögött – ahogy arról november végi levele is tanúskodik⁸⁴ – 1524 őszén már készülődött a változás, és formálódott az új személyes viszonyulás a házasság kérdéséhez.

Akármi motiválta is – és számos tényezőt tudtunk már azonosítani –, Luther nem szerelemből nősült. Ezt világosan ki is mondta éppen egy olyan levélben, amely az esküvője és a lakodalma között kelt: „Mert én sem szerelmes, sem heves nem vagyok, hanem szeretem a feleségemet.”⁸⁵ Ez elsőre

80 Ave keresztnévét „lefordítja” *salus*, azaz ‘üdvözet’ formában: „Fama hic multa fuit, te duxisse Salutem illam Alemannam, sponsam meam, in uxorem; mirum, si clandestino exemplo me retalies” (WA.B 4:3.7–9, 960. sz., Nicolaus von Amsdorfnak, 1526. jan. 2.). A titkos házasság híre egyébként alaptalan pletyka volt.

81 LVM 8:544 (4786. sz., 1537–1538).

82 Az azonos nevű mainzi érsek unokatestvére.

83 STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 86.

84 Vö. 35. lj.

85 LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.). Az eredetiben: „Ego enim nec amo nec aestuo, sed diligo uxorem” (WA.B 3:541.8), amit talán pontosabb lenne így fordítani: „Sem szerelmes nem vagyok, sem lángra nem lobbantam, de becsülöm a feleségemet.”

meglepőnek vagy kiábrándítónak tűnhet, de nincs mit „szépiteni” rajta.⁸⁶ Luther szerint a szerelem nem szükséges feltétele a házasságnak; a másik megbecsülése – és ahogy máshol sokszor hangsúlyozza, az iránta való hűség⁸⁷ – kellő alap lehet a sikeres párkapcsolathoz. Fontos azonban nyugtázni, hogy Luther itt a Káthéhez fűződő pozitív érzelmi viszonyáról beszél, még ha azt hangsúlyosan nem is szerelemnek, lobogásnak (*amo, aestuo*), hanem szeretetnek, nagyrabecsülésnek (*diligo*) nevezi. Könnyen félreértéshez vezethet, ha ebből csak a negatív oldalt (*nem* szerelem) emeljük ki, és megfélemlünk a pozitív közléselemlről (szeretet, nagyrabecsülés).

Arra vonatkozóan ugyanis, hogy miért pont Katharina von Borát választotta, Luther egyetlen indokot nevesített. „Istennek úgy tetszett és az volt a szándéka, hogy Káthén megessen a szívem.”⁸⁸ Kézenfekvő ezt úgy értelmezni, hogy Luther megszánta Katharinát, mert ő volt az utolsó pártában maradt nimbscheni apáca, ez azonban csak erős megszorításokkal igaz; Luther nem is állította ezt. Laneta von Gohlis (☉1523) és Ave von Schönfeld (☉1524) férjhez ment Katharina előtt, legalább hárman viszont biztosan nem házasodtak meg 1525-ig.⁸⁹ Őket annyiban figyelmen kívül hagyhatjuk, hogy Staupitz és Kanitz ahhoz a kisebbséghez tartozott, akik nőként önálló egzisztenciát tudtak teremteni maguknak, Grossét pedig a bátyja fogadta be a családi birtokon, és így hamar elhagyta Wittenberget. Róluk tehát házasság nélkül sem kellett gondoskodni. A többiek közül viszont csak Margaretha von Schönfeldről tudjuk, hogy férjhez ment a Braunschweigi Hercegségbe egy bizonyos Herr von Garsebüttelhez, de ennek az esküvőnek az időpontjáról – és a férj pontosabb személyazonosságáról – nem áll rendelkezésre adat. A másik testvérpár, Veronika és Margaretha von Zeschau sorsáról pedig semmit nem tudunk.⁹⁰ Egyáltalán nem biztos, hogy ők hárman Katharina előtt révbe értek.

A szánalom annyiban helytálló lehet, hogy Luther valóban megsajnálhatta Káthét párkapcsolati sikertelensége miatt (Baumgärtner és Glatz). Annyiban

86 Idézőjelben, mert a szerelem mint a házasságkötés legfőbb szempontja meglehetősen anakronisztikus elképzelés a 16. században.

87 Pl. LVM 8:96 (185. sz., 1532. febr.–márc.); 8:137 (566. sz., 1533. nyár–ősz); 8:378 (3510. sz., 1536. dec. 18.); WA.TR 4:504.7–8, 505.1–3 (4786. sz., 1537–1538).

88 LVM 8:544 (4786. sz., 1537–1538).

89 Magdalena von Staupitz és Ave Grosse később, 1538 körül házasodott meg, Elisabeth von Kanitzot pedig Luther még egy évvel később kelt levelében is hajadonként szólítja meg (LVM 7:465, 1133. sz., vö. 15. lj.).

90 MOSAPP, Hermann: *Der Morgenstern von Wittenberg. Katharina von Bora*, 1922 (repr. Hamburg, Severus, 2013), 29–30; vö. STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 86 és LVM 7:353, 11. lj. A szakirodalomban felbukkan még egy korai esküvő, Gertrud (Gertraut)

pedig fontos információ, hogy árnyalja az Amsdorf-visszaemlékezésen alapuló értelmezést, miszerint voltaképpen Herr Käthe⁹¹ kérte meg Márton doktor kezét. Meglátásom szerint Katharina karakán céltudatossága – amely az Amsdorf-epizód tanúsága szerint messze nem volt olyan elsöprő, mint általában feltételezik – kevésbé játszott meghatározó szerepet a párválasztásban, mint ahogy azt a szakirodalmi toposz mutatja. Aligha vitatható, hogy talpraesett, két lábbal a földön álló fiatal nő és magabiztos, erős személyiség volt. Ezek hiánya egy Luther-formátumú ego mellett gyorsan a párkapcsolat összeomlásához vezethetett volna. Éppen ezért hiba lenne a száanalommotívumot túlértékelnünk. Konkrét szöveges adatolhatóság nélkül is valószínűnek látszik, hogy Luthernak valójában tetszett Käthe temperamentuma, és összességében akkor is vonzóan találta, ha a késő középkori szocializációjából adódó patriarchális reflexei számára riasztó vonásokat is mutatott jövődöbelije személyisége. Talán ennek a kettősségnek a lenyomatát látjuk az *amo/diligo* különbségtételben is.

Luther az esküvője körül kelt leveleiben visszatérően beszélt arról, hogy „[a]z Úr váratlanul és meglepetés[é]re házasságba ejtett[e...] Katharina von Borával, az apácával.”⁹² Koppénak már pár nappal korábban is összekapcsolta Katharina személyét és Isten cselekvését,⁹³ Amsdorfnak írt levelében pedig, ahol először saját döntéseként számolt be házasságáról (apja iránti engedelmességgel és a példaadás szándékával indokolva lépését),⁹⁴ majd deklarálta, hogy nem szerelemből nősült,⁹⁵ a kettő között Isten cselekvő akaratának tulajdonította mindezt: „Isten így akarta és így tett.”⁹⁶ Ezek a megjegyzések

von Schellenberg és Heinrich von Lindenau (1496–1561) között, akiket maga Spalatin adott össze 1524. november 1-én. A menyasszonyt úgy tartja számon a történetírás, mint Katharina von Borával együtt Nimbschenből elmenekült apácát (JÄSSING, Curt: *Geschichte der Kirche zu Machern*, Würzen, Meltzer, 1853, 9; STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 87), a neve azonban nem szerepel Luther felsorolásaiban (LVM 7:345, 600. sz., Georg Spalatinnak, 1523. ápr. 10.; 7:353, 602. sz., vö. 11. lj.). Feltehetőleg a családja által valamivel később kimenekített három nimbscheni apáca egyikéről van szó. Nincs nyoma annak, hogy az ő kiházasításával Luthernak dolga lett volna.

91 Ez Luther kedves szójátéka, amelyet már rögtön az esküvő után használni kezdett (LVM 7:417, 898. sz., Leonhard Koppénak, 1525. jún. 21.); értelmezéséhez ld. LEPPIN: *Martin Luther*, 239–240.

92 LVM 7:417 (896. sz., Wenceslaus Linknek, 1525. jún. 20.); vö. LVM 7:417 (898. sz., vö. 91. lj.).

93 LVM 7:417 (894. sz., 1525. jún. 17.): „Azt is tudjátok, mi történt velem, hogy az én fruskámnak a copfjába fontak. Istennek kedve támadt csodát tenni, hogy bolonddá tegyen, es orrunknál fogva vezessen engem és a világot.”

94 Vö. 70–71. lj., fent.

95 Vö. 85. lj., fent.

96 LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.).

– a már idézett mondattal együtt, amelyben visszatekintve a szánalom felébredésében is Isten akaratát ismerte fel⁹⁷ – a Mindenhatót állítják a kapcsolat létrejöttének középpontjába, ugyanakkor következetesen *Katharinát* (nem más) láttatják Isten eszközének. Bár ezek nem közvetlen szöveges bizonyítékai, csak áttételes lenyomatai a reformátor párválasztási szempontjainak, egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy Luther figyelmét valami az elhagyatottságán túl is magára vonta későbbi feleségében, a szó szoros értelmében vonzónak találta Káthét. Itt érdemes visszautalni a *diligó* szóra mint ennek a nem lángoló, de valós vonzalomnak a konkrét szöveges nyomára.

A Katharina von Bora iránt felébredő – nehezen dokumentálható, de a sorok között olvasva mégis felismerhető – érdeklődés, a talán magának sem egészen bevallott vonzalom⁹⁸ azonosítása azért is fontos, mert segít elkerülni azt a félreértést, hogy párválasztásában Luther instrumentalizálta volna jövődöbelijét. A reformátornál valóban az az alapképlet, hogy emberi kapcsolatait alárendeli az Isten-kapcsolatának. Ezt azonban tévedés – dimenziótévesztés – lenne úgy értelmezni, hogy Luther csupán eszköznek tekintette Káthét a házassági terveiben. Tárgyasításról akkor beszélhetnénk, ha erről az emberi viszonyok szintjén lenne szó, de nem ez a helyzet. A teremtményekkel való viszony alárendelése a Teremtővel való kapcsolatnak egyszerűen az első parancsolat betöltése, ami Luther teológiájának egyik legalapvetőbb gondolata.⁹⁹

Szó sincs tehát arról, hogy Luther Katharinát csak lecserélhető eszköznek tekintette, és bárki betölthette volna a menyasszony szerepét. Nagyon is úgy tűnik, hogy Luther személyes szempontok alapján éppen őt választotta. Nem pusztán eszköznek, hanem a kapcsolat alanyának – kantiánus megfogalmazásban: önmagában célnak¹⁰⁰ – is tekintette. Nem mellékes, hogy abban az asztali beszélgetésben, amelyben Luther arról beszél, hogy Isten akarata volt, hogy megessen a szíve Káthén, így fogalmaz: „És ez, Istennek hála, jó választás volt, mert igaz és hűséges asszonyt nyertem vele, akire férjének szíve bízvást hagyatkozhat”.¹⁰¹ Az isteni akarat tehát nem zárja ki a személyes sza-

97 Vö. 88. lj., fent.

98 Luther szerzetesi háttéréből sokkal inkább következhetett egyfajta tartózkodás, mint bármiféle „nőfaló” lendület, amelyennel a Spalatinnak írt áprilisi levelében ironizál (vö. 63. lj., fent).

99 Ld. pl. Philip S. Watson híres könyvének alaptételét (WATSON, Philip S.: *Let God Be God: An Interpretation of the Theology of Martin Luther*, London, Epworth, ³1954).

100 KANT, Immanuel: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (szerk. Jens Timmermann), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, 44.

101 LVM 8:544 (4786. sz., 1537–1538).

badságot, és ami a Teremtővel való kapcsolatban a Mindenható akaratába való belesimulás, Isten akaratának érvényesülése, az a teremtményekkel való viszonyban szabad választás lehet.

6. Az udvarlástól a kézfogóig

Arról semmit nem tudunk, hogy Luther hogyan udvarolt a választottjának, azt azonban tudjuk, hogy imádkozott a házasságáért. Ennek fontosságát – természetesen nemcsak a párválasztás időszakában, hanem az esküvő után is – sokszor hangsúlyozta.¹⁰² Alaptétel volt számára, hogy „ritka adomány” a jó házasság,¹⁰³ és „Isten legnagyobb kegyelme és adománya, ha az ember igaz lelkű, kedves, istenfélő és házias feleségre talál, akivel békében élhetsz”,¹⁰⁴ amiért szüntelenül imádkozni kell.

Ezen túlmenően a párválasztást követő időszakról egyetlen fontos ismerettel rendelkezünk, a házasságkötés gyors, céltudatos megvalósításának tényével. Mind az esküvő előkészítését, mind a szertartások egymáshoz viszonyított ütemezését célratörő tudatosság jellemezte. Ez a magabiztos háttározottság egyértelműen Lutheré volt, nem Boráé, bár nincs okunk feltételezni, hogy neki ellenére lett volna. A párkapcsolati kezdeményezés minden bizonnyal a kor normái szerint Luthertől indult, és a lánykérés igazodott a konvenciókhoz.

Április közepén a reformátor kész házassági tervekkel kelhetett útra, hogy felkeresse a szüleit.¹⁰⁵ Visszaútban, május elején baráti körben hírül is adta a dolgot.¹⁰⁶ Ugyanezekben a napokban azonban Lochauban meghalt Bölcs Frigyes választófejedelem.¹⁰⁷ Wittenbergbe hazaérve Luthert egy időre a temetés előkészületei, majd a temetési ígehirdetése nyomdába adása¹⁰⁸ és egyéb – főként a parasztháborúval kapcsolatos – ügyek kötötték le. Azt, hogy közben a házasságkötés kérdése is foglalkoztatta, jól mutatja, hogy ezekben

102 LVM 8:96 (185. sz., 1532. febr.–márc.); 8:609 (5381. sz., 1542. ápr.); 8:631 (5524. sz., 1542/1543. tél); 8:722 (6927. sz., d. n.); WA.TR 4:77.9–14, .27–78.1 (4016. sz., 1538. szept. 18.).

103 LVM 8:415 (3675. sz., 1530-as évek); vö. LVM 8:545 és WA.TR 4:504.2–8, 504.25–505.3 (4786. sz., 1537–1538).

104 LVM 8:294 (2506. sz., 1532. jan. 22.–márc. 28.); vö. LVM 8:383 (3530. sz., 1537. jan. 14–31.).

105 Vö. 62. lj., fent.

106 Vö. 68. lj., fent.

107 Bölcs Frigyes halálához bővebben ld. ITTÉSZ: *A reformációtörténet Oscar-díjas mellékszereplője*.

108 WA.B 3:486 (862–863. sz., Georg Spalatinnak, ill. Hans von Dolzignak, 1525. máj. 7.); LVM 7:410–413 (874. és 877. sz., mindkettő Johann Rühelnek, 1525. máj. 23. és 30.).

a hetekben – május második felében – elkészült egy Brandenburgi Albert mainzi érseket nősülésre buzdító irat is.¹⁰⁹ Éppen ennek kísérlésében üzentte meg saját nősülési terveit a választófejedelemnek,¹¹⁰ és tíz nappal később már le is zajlott az esküvője.

Ez a tempó 16. századi mércével is meglepően gyorsnak számított, ahogy arra Luther maga is számos alkalommal reflektált.¹¹¹ A sietség egyik oka a parasztháború miatt felerősödő apokaliptikus várakozás volt: ha közel a vég, nehogy lemaradjon e hitvallásértékű lépés megtételének lehetőségéről.¹¹² A másik ok pedig Luthernak az a határozott meggyőződése volt, hogy ha már egyszer megszületett a döntés, akkor mielőbb kerüljön sor a megvalósításra is. Nem okos dolog az előkészületeket hosszan elhúzni. Asztali beszélgetéseiben több korábbi példára is utalt, amelyekből ezt megtanulta. Az elvet a maga esetében csúcsra járatta, amennyiben az eljegyzés és a jogilag érvényes házasság megkötése egyetlen estebe sűrítve történt.¹¹³

A középkor folyamán kialakult jogrend és gyakorlat nyomán a 16. század elején a házasságkötés körüli szertartásoknak voltak jól azonosítható elemei,¹¹⁴ még ha konkrét megvalósulásukban ezek bőven adtak is lehetőséget regionális és alkalmi eltérésekre:¹¹⁵ (i) eljegyzés (*Verlobung*); (ii) hirdetés (*Aufgebot*); (iii) esküvő (*Trauung*); (iv) a házasság elhálása (*Beilager*); (v) me-

109 LUTHER, Martin: *Sendschreiben an den Erzbischof Albrecht von Mainz und Magdeburg, sich in den ehelichen Stand zu begeben* (WA 18:402/408–411, 1525; vö. WA.B 3:521, 882. sz., Brandenburgi Albert mainzi érseknek, 1525. jún. 2.?).

110 Vö. 70. lj., fent.

111 LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.): „Igen, a híresztelés igaz, hogy hirtelen egybekeltem Katharinával”; ld. még 92. lj., fent.

112 Vö. 79. lj., fent.

113 LVM 8:235 (1657. sz., 1532. jún. 12.–júl. 12.): „Az a tanácsom, hogy ha megtörtént az eljegyzés, rögtön következzen a házasság elhálása és a nyilvános templomi megáldás. Eljegyzés után az esküvőt sokáig húzni-halasztani igen veszedelmes”; vö. LVM 8:354 (3179a. sz., 1532. jún.): negatív példaként mindkét helyen Melanchthon és Johann Agricola (1494–1566) házasságkötését említi. LVM 7:414 (890. sz., vö. 70. lj.): „megházasodtam, s ezek miatt a nagyszájúak miatt, hogy ne tudjak megakadályozni, házasságomat sietve el is háltam”.

114 Ehhez és a következő bekezdésekhez vö. BRECHT: *Martin Luther*, 2:197–200; FABINY: *Luther Márton végrendelete*, 11–12; JUNGHANS: *Luther in Wittenberg*, 1:13–14; WA 30^{III}:58–61 (vö. 115. lj.); bővebben ld. STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, kül. 91–152.

115 A néhány évvel később közreadott új esketési rendjét Luther azzal kezdi, hogy „ahány ház, annyi szokás” („So manch land so manch sitte”), és számos különböző gyakorlatot sorol fel a bevezetésben (WA 30^{III}:74.1–9, LUTHER, Martin: *Ein Traubüchlein für die einfältigen Pfarrherrn*, 1529, idézet az 1. sorban). A házassági liturgia lutheránus megújításához ld. KARANT-NUNN, Susan C.: *The Reformation of Ritual. An Interpretation of Early Modern Germany*, London – New York, Routledge, 1997, 6–42.

nyecskékísérés (*Kirchgang*); (vi) templomi áldás (*Ehesegnung*); (vii) lakodalom (*Wirtschaft*). A római és – a régi német jogot követő – kánonjog eltérően értelmezte az eljegyzés (i) joghatását. Az előbbi szerint csak előkészítő lépés volt, az utóbbi szerint érvényes házasságot konstituált. Luther saját nézete a kettő között ingadozott.¹¹⁶ A hirdetés (ii) szerepe nem pusztán az, hogy teret adjon az esetleges házassági akadályok nyilvánosságra kerülésének, hanem bátorítás is a házasulandókért való közbenjáró imádságra. A (iii) és (iv) rész együtt alkotta az „egybekelést” (*Kopulation*), és ezzel minden mérce szerint jogerősen létrejött a házasság. A templomi áldás (vi) nem volt szükséges feltétele a házasság érvényességének, a házasság (rituális) elhálása (iv) viszont igen. Az utóbbinak nem volt része a fizikai aktus (*copulatio carnalis*), mindössze az, hogy az ifjú pár a nászházban tanúk jelenlétében rövid időre (ruhástól) leheveredjen a nászágyra, többnyire közös takaró alá. Az (v)–(vii) rész összefoglaló neve menyegző (*Heimfahrt/Hochzeit*). A templomi szertartás az áldás (vi) mellett nászmisét is magában foglalhatott, és a hosszú távú fejlődés ebbe az irányba mutatott. A Wittenbergben 1525-ben érvényes rendelkezések szerint a lakodalmat (vii) nyolc nappal előre be kellett jelenteni.

Az előkészületek után a szigorúbban vett házasságkötési rítusok pontos lebonyolítása terén is nagy volt a változatosság, aminek az egyik oka a többféle lehetséges helyszín volt. Az esküvő a 10. századtól kezdve csak fokozatosan vált egyházi eseménnyé, és ennek a folyamatnak késői szakaszában került be véglegesen a templomba. Luther idejében még jellemzőbb volt, hogy háznál vagy a templom közelében, annak bejárata előtt tartották.¹¹⁷ A menyecskékísérésbe (v) nemcsak a templom előtt vagy háznál tartott esküvőről a templomtérben zajló szertartásra való bevonulás tartozhatott bele, hanem a templomból a szertartást követő átvonulás is a nászházba, illetve lakodalmas házba. Fényesebb alkalmakkor akár több napra széthúzva több vonulás is történhetett. Általában az esküvő (iii) maga is nagyobb nyilvánosság előtt

116 WA 30^{III}:58–59 (LUTHER: *Traubüchlein*, bevezetés).

117 Ennek a szokásnak az erejét nemcsak az mutatja, hogy esketési rendjében Luther is megtartotta (WA 30^{III}:77.1, LUTHER: *Traubüchlein*, 1529), hanem az is, hogy a templomépítészetben az esküvők helyszínéül kialakult a menyasszonykapu (*Brautportal/Brauttür*). Ez általában az északi oldalon nyílt, és idővel kialakította saját dekoratív konvencióit is, mint például Ádám és Éva, az okos és balga szüzek vagy Krisztus mint vőlegény ábrázolása (ZOEPLF, Friedrich: *Brauttüre*, in: *Reallexikons zur Deutschen Kunstgeschichte*, 1942, 2:1134–1137; online elérhető a Zentralinstitut für Kunstgeschichte honlapján, Labor RDK, s.v. 'Brauttüre': www.rdklabor.de/wiki/Brauttüre, utolsó megtekintés: 2025. szeptember 20.).

zajlott, de a menyecskekísérés (v) célja éppen az volt, hogy a létrejött házasság tényét a tágabb közösség felé is hírül adja.

Az ütemezésben is volt helye különbségeknek. A házasságkötések szokásos napja a 16. század elején nem a szombat, hanem a kedd volt, mert ez állt a házasság védőszentjeként is tisztelt Páduai Szent Antal (1195–1231) védelme alatt, és a vasárnapi ünnepszentelés megóvása érdekében egyébként is a hétköznapi időzítés volt kívánatos. Az eljegyzés (i) és az egybekelés (iii)–(iv) időben általában távolabb esett egymástól, a menyegző (v)–(vii) viszont rendszerint kapcsolódott az utóbbihoz.

7. Eljegyzés és egybekelés

A dátumválasztásban Luther kifejezetten konvencionálisnak bizonyult, az ütemezésben és néhány más részletben azonban eltért a megszokott gyakorlattól. Ebben valószínűleg praktikus megfontolások vezérelték és nem különösebb újítási szándék. Az esküvőt 1525. június 13-án késő délután tartották Luther lakóhelyén, a wittenbergi ágostonos kolostorban. A választott nap nemcsak kedd volt, hanem éppen Páduai Szent Antal ünnepe, így az időpont kétszeresen is indokolt volt. A helyszínválasztás nem követte a leginkább elterjedt gyakorlatot (templomkapu), de nem feszegetett határokat. Az ütemezés viszont szokatlan volt. Luther összekapcsolta az eljegyzést (i) és az egybekelést (iii)–(iv), a menyegzőt (v)–(vii) viszont elválasztotta az utóbbtól. Ráadásul az esküvőt és a hozzá kapcsolódó *Beilagert* a szokástól eltérően rendkívül szűk körben ünnepelte, és a konkrét időpontját is titokban tartotta. A korábbi rossz tapasztalatokból okulva¹¹⁸ ezzel valószínűleg a kellemetlen élményeket akarta minimalizálni, és a magánéletét, menyasszonyát próbálta védeni.

Luther tervezett esküvőjének híre nyilvánvalóan terjedni kezdett. Azt, hogy ez pontosan milyen körben, formában és csatornákon történt, nem tudjuk. Késő tavaszi leveleiben maga is nyíltan beszélt nősülési szándékáról, és feltehetőleg Katharinának sem csak megüzente az esküvő dátumát, hanem az udvarlás heteiben gyakoribbá váltak köztük a személyes találkozások, amelyeket a környezet is érzékelhetett. A házassági szándékot hivatalosan ki is kellett hirdetni (ii), ami szintén az információkontroll ellen hatott. Luther nyilván számított arra, hogy nősülése legalábbis vegyes fogadtatásra talál a kortársaknál, és igyekezett a lehető legkisebb felületet adni a támadásoknak.

118 Vö. 113. lj., fent.

Amikor nyilvánosságra hozta a döntését, a barátai is le akarták beszélni róla. Nem a nősülés tényével, hanem a menyasszony személyével volt gondjuk. Nősülj, Márton, csak ne azt a Bora lányt vedd el!¹¹⁹ Hieronymus Schurff (1481–1554), a konzervatív wittenbergi jogászprofesszor, aki 1521-ben Luther jogi képviselője volt a wormszi birodalmi gyűlésen, ennél sokkal messzebbre ment, és kijelentette, hogy „ha a szerzetes megnősülne, az egész világ és maga az ördög is nevetne rajta”.¹²⁰ Ha közvetlen környezete így reagált, mire számíthatott az ellenfeleitől? Luther arra is utalt, hogy már az esküvő előtt hírbe hozták Katharinával.¹²¹

Hogy ne adjon időt a fanyalgásra, kritikára, pletykára, egyrészt nem nyújtotta el az udvarlás időszakát, hanem gyorsan nyélbe ütötte az eljegyzését, és a szokásos ütemezéstől eltérően ahhoz közvetlenül kapcsolódva megtartotta az esküvőt is a házasság elhálásával (*Beilager*) együtt.¹²² A menyecskekísérést és a lakodalmat azonban – szintén szokatlan módon – két héttel későbbre halasztotta. Könnyen lehet, hogy erre azért is volt szükség, mert a házassági időpont rögzítésekor az már a nyolcnapos határidőn belül esett, és így nem tudta volna teljesíteni a lakodalomra vonatkozó bejelentési kötelezettségét. A feltétlenül szükségesnél ráérősebb ütemezés azonban azt valószínűsíti, hogy a szempontok között a gyakorlati szervezés is fontos szerepet játszott. Az esküvőtől eltérően a menyegzőre többeket meghívott, és a vendégek nagy része messzebről érkezett. Az ő értesítésükre, utazásukra megfelelő időkezetet kellett biztosítani, ezt szolgálhatta a kéthetes csúsztatás. Ráadásul így a ceremónia második felvonása is keddi napra esett.

Másrészt pedig a részleteket meglehetősen titokban tartotta. Csak a legszűkebb baráti körét avatta be. Kevesebben tudtak a pontos tervekről, mint a wartburgi védőőrizete idején a hollétéről. A június 13-án megtartott első

119 Vö. LVM 8:235 (1657. sz., 1532. jún. 12.–júl. 12.): „Én is, ha nem tartottam volna meg esküvőmet rövid időn belül, csendben és kevés ember előzetes tudtával, mindenki akadályozott volna. Hiszen minden jó barátom ezt kiáltotta: »Ne ezt, hanem egy másikat!«” Vö. LVM 8:354–355 (3179a. sz., 1532. jún.) és WA.TR 3:212.11–12 (3179b. sz., 1532. jún.).

120 „Wann der Mönch freyen würde, so würde die gantze Welt und der Teuffel selbs des lachen” (KROKER: Luthers Werbung um Katharina von Bora, 142). A datálásához ld. MBW 1:196 és T2:332.4–5, 409. sz. (Melanchthon Wenceslaus Linknek, 1525. jún. 20.). Luther nyilván erre a megjegyzésre reagál jún. 16-i levelében Spalatinnak (vö. 75. lj.).

121 LVM 7:415 (892. sz., vö. 75. lj.): „Betömtem a szájukat azoknak, akik hírbe hoztak Katharina von Borával”.

122 LVM 7:414 (890. sz., vö. 113. lj., fent). LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.): „hirtelen egybekeltem Katharinával, mielőtt hallanom kellett volna az ellenem fröcsögő szájakat, ahogy ez lenni szokott”.

szertartáson, amely egyszerre volt eljegyzés, esküvő és *Beilager*, valószínűleg a jegyespáron és az eskető lelkészen kívül mindössze négyen vettek részt. Melanchthon nem volt a beavatottak között, amin meg is bántódott.¹²³ A szolgálatot végző Bugenhagen mellett Justus Jonas, Lucas Cranach (1472 k.–1553) a feleségével, Barbarával (szül. Brengbier, 1485–1540), valamint Johann Apel (1486–1536) szerepelt a vendéglistán. A résztvevők közül mindenki házas volt, és Cranachon kívül a többiek családalapításában Luther tanításának komoly szerepe volt.¹²⁴ Nem kizárt, hogy az ő feleségeik is részt vettek a szertartáson, de ennek a forrásokban nincs nyoma. Még ha kivételes volt is Barbara Cranachnak mint egyetlen nőnek a jelenléte a meghívottak között, ezt indokolhatta, hogy ő volt a lányos ház asszonya, amennyiben ők fogadták be Katharina von Borát, amikor Nimbschenből megszökvé Wittenbergbe érkezett.

A tanúk kiválasztásában nyilván személyes szempontok vezérelték Luthert, de amilyen szűk a lista, olyan reprezentatív. Cranach udvari festőként és a városi tanács tagjaként egyszerre két fontos hatalmi központ képviselőjeként lehetett jelen. Bugenhagen városi lelkészként, Jonas pedig a Vártemplomhoz kapcsolódó Mindenszentek Alapítvány prépostjaként a legfontosabb egyházi intézményeket képviselték úgy, hogy közben a teológiai karhoz is tartoztak.¹²⁵ Apel szintén egyetemi ember volt, és rajta keresztül a jogi kar is képviseltette magát. Együttesen tehát a tanúk a wittenbergi világ minden fontos intézményét megjelenítették az esküvőn.

123 Az eseményről – a bizalmas információra tekintettel a diszkréció érdekében – görög nyelvű levélben számolt be barátjának, Joachim Camerariusnak (1500–1574). Ebben ugyan a reformátor nősülését önmagában nem kifogásolta, de rosszallta az időzítést (MBW 1:195–196 és T2:326.8–11, 330.6–11, 408. sz., 1525. jún. 16.). Melanchthon levelet is az erős kritikai reakciók között szokás említeni (pl. BRECHT: *Martin Luther*, 2:199; JUNGHANS: *Luther in Wittenberg*, 1:14; TREU: *Katharina von Bora, the Woman at Luther's Side*, 162 és Uő.: *Das Leben der Katharina von Bora*, 14), de egyrészt valószínűbbnek tűnik, hogy a negatív véleményét inkább csak a megbántottsága motiválta, másrészt Scheible – a levél újrafordításával – arra hívja fel a figyelmet, hogy Melanchthon kritikája ellenére védelmébe vette Luthert a méltatlan támadásokkal szemben (SCHEIBLE: *Melanchthon und Frau Luther*, 97–98). Mindenesetre néhány nappal később Wencaslaus Linket győzködte arról, hogy jöjjön el a lakodalomba – bár Luther a költségek miatt tapintatból nem akarja meghívni – már csak Hieronymus Schurff megcáfolására is (MBW 1:196 és T2:332, 409. sz.; vö. 120. lj.).

124 Vö. MÜTHER, Theodor: D. Johann Apel, in: Uő.: *Aus dem Universitäts- und Gelehrtenleben*, Erlangen, Andreas Deichert, 1866, 230–328, itt: 246–257; STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 55–62; WITTE, John, Jr.: The Perils of Celibacy. Clerical Celibacy and Marriage in the Protestant Reformation, in: Lisa Sowle Cahill – John Garvey – T. Frank Kennedy (szerk.): *Sexuality and the U.S. Catholic Church: Crisis and Renewal*, New York, Crossroad, 2006, 107–119, itt: 107–110.

125 Vö. STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 98–99.

Az eljegyzési szertartásról nem tudunk közelebbit. Feltehetőleg a bevett gyakorlathoz igazodott. Az esküvő valószínűleg Bugenhagen előző évben publikált esketési rendtartása szerint zajlott, amelyben a házasság felelőssége, terhe is komoly hangsúlyt kapott.¹²⁶ A szertartásnak biztosan központi eleme volt a házassági szándék szabad kinyilvánítása, az ígélet megerősítése kézadással és gyűrűhúzással. Lutherék jegygyűrűje a házasságuk egyik legismertebb tárgyi emléke, amelynek előélete és hatástörténete is figyelemre méltó.¹²⁷ A házasság rituális elhálására is sor került még aznap.¹²⁸ Az ünnepséghöz szerény étkezés is tartozott, amelyhez a városi tanács hozzájárulást küldött, tehát valóban számon tartották az eseményt. A tanács 1504-ben kiadott rendelete szerint süteményen, kenyéren, sajton, gyümölcsön és sörön kívül más nem szerepelhetett a menü.¹²⁹ Az ifjú pár nyilván szabálykövető volt a kérdésben.¹³⁰

8. Lakodalom és nászajándékok

Az események ütemezésével Luther eltért a bevett gyakorlattól, de a szertartások sorából egyetlen elemet sem hagyott el egészen. A két héttel az esküvő

126 BUGENHAGEN, Johannes: *Wie man die/so zû der Ee greyffen*, in: Uő.: *Von der Euangelischẽ []Meß/was die Meß sey/wie vnd durch wen/vnd warüb sy auffgesetzt sey*, Augsburg, Heinrich Steiner, 1524, C2^r–C4^r – VD16: A 833.

127 Isó: *A fruska, a bolond és a kolostor*; STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 102–107.

128 Ld. 113. lj. fent.

129 A 45. pont szabályozta az eljegyzéseket: „Item zu eynchen vorlobniße sall nymandt hinfurd den personen, so darzeu gebethen vnnd kommen, mehr dan gebacken kuchen, broidt, kese, abes [Obst], vnnd bier geben noch versetzen lassen bey dreissig silbern grosch' pehne dem Rathẽ” (FÖRSTEMANN, Karl Eduard [szerk.]: *Die Willku[e]r und Statuten der Stadt Wittenberg*. Aus dem Wittenberger Statutenbuche mitgetheilt [1504, 2. Hälfte 16. Jh., 1613], in: *Neue Mittheilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen* 6:3 [1843], 28–53, itt: 38–39).

130 Ez segíthet megválaszolni azt a kérdést is, hogy ez az első étkezés vacsora volt-e kedd este (BRECHT: *Martin Luther*, 2:198–199; STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 109–110; THOMA, D. Albrecht: *Katharina von Bora. Geschichtliches Lebensbild*, Berlin, Reimer, 1900, 49), vagy reggeli szerda reggel (GUTJAHR, Mirko: *Die Hochzeit – Wie war sie wirklich?*, in: Sandra Wilking [szerk.]: *Luthers Hochzeit. Die Festschrift zum 500. Hochzeitstag von Martin Luther und Katharina von Bora*, Wittenberg, Lutherstadt Wittenberg Marketing – Festkomitee „500 Jahre Luthers Hochzeit”, 2025, 2; TREU: *Das Leben der Katharina von Bora*, 14). A bizonytalanság oka, hogy közvetlen forrásunk nincs, a városi elszámolás viszont az adomány dátumával a szerdai napot jelöli meg („Doctorj Martino uff sein gelubnis [Verlöbnis] vorEhret Mittwoch nach Trinitatis”: FÖRSTEMANN, Karl Eduard [szerk.]: *Mittheilungen aus den Wittenberger Ka[e]mmerei-Rechnungen in der ersten Ha[e]lfte des sechszehnten Jahrhunderts*, in: *Neue Mittheilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen* 3:1 [1836], 103–119, itt: 113). Mivel a küldemény nagyrészt bort tartalmazott, feltehető, hogy csak utólagos gratulációról van szó.

utánra tervezett lakodalom komoly előkészítő munkát igényelt. A násznép összehívásán túl a vendéglátásukról is gondoskodni kellett, ami egy nincstelen apáca és egy vagyontalan szerzetes anyagi erőforrásaihoz mérten komoly kihívást jelentett. Luther a barátai segítségét kérte. Spalatinnak már pár nappal az esküvő után írt, hogy a közbenjárását kérje az udvarnál azért, „hogyma valami vadpecsenye adódjék” a lakomához.¹³¹ Egy héttel a nevezetes dátum előtt pedig Hans von Dolzighoz (1485 k.–1551) fordult ugyanabban az ügyben,¹³² és ezzel párhuzamosan Spalatint ismételtén kérte, hogy támogassa a kamarás erőfeszítéseit.¹³³ Leonhard Koppének is küldött aznap levelet Torgauba, hogy az ottani jóféle sörből egy hordóval szállíttasson Wittenbergbe. Ennek költségeit a reformátor maga vállalta.¹³⁴

A meghívók kiküldésével sem késlekedett, hogy időt adjon a vendégeknek a felkészülésre és az utazásra. Az arra rászorulóknak fuvart is igyekezett szervezni, és volt, akit a szokásos ajándékozási kötelezettség alól is felmentett, csak jöjjön.¹³⁵ A wittenbergiek mellett – akik között az esküvő résztvevőihöz most már Melanchthon is csatlakozott – a mansfeldi udvarból Johann Rühelt, Johann Thürt (1482–1540 u.) és Kaspar Müllert (?–1546) hívta meg a saját szüleivel együtt.¹³⁶ Torgauba Dolzigon¹³⁷ és Spalatinon¹³⁸ kívül Koppének és a feleségének küldött meghívót, egyúttal kérve őket, hogy hozzák el Gabriel Zwillinget a feleségével együtt, hogy nekik ne legyen költségük az utazással.¹³⁹ Wenceslaus Linket (1483–1547) Altenburgból,¹⁴⁰ Nikolaus von Amsdorft pedig Magdeburgból¹⁴¹ várta a nagy napra. Ha nem is mindenki érkezett meg, legalább tizenöt vendég összegyűlt Wittenbergben június 27-én a menyecskekísérésre és a lakodalomra.¹⁴² Az egybegyűltek mind a vőlegény – pontosabban már ifjú férj – oldalához tartoztak, legfeljebb Cranachékat lehet egy kis jóindulattal Käthe hozzátartozóinak tekinteni. A fiatalasszony rokonai már valószínűleg vagy nem éltek, vagy megszakadt

131 LVM 7:415 (892. sz., vö. 75. lj.).

132 WA.B 3:538.9–11 (897. sz., 1525. jún. 21.).

133 WA.B 3:540.8–9 (899. sz., 1525. jún. 21.).

134 LVM 7:415 (898. sz., vö. 91. lj.).

135 LVM 7:417 (896. sz., vö. 92. lj.). Ld. még 123. lj.

136 LVM 7:414 (890. sz., vö. 70. lj.).

137 WA.B 3:538.9–12 (897. sz., vö. 132. lj.).

138 LVM 7:415 (892. sz., vö. 75. lj.); WA.B 3:540.5–8 (899. sz., vö. 133. lj.).

139 LVM 7:418 (898. sz., vö. 91. lj.), vö. LVM 7:416 (894. sz., vö. 93. lj.).

140 Vö. 135. lj.

141 LVM 7:418 (900. sz., vö. 70. lj.).

142 JUNGHANS: *Luther in Wittenberg*, 1:14.

velük a kapcsolat részben a korai kolostorba vonulása, részben az onnan történt szökése miatt.¹⁴³

Bár nem volt kötelező, és Luther ebben a kérdésben is fontosnak tartotta a tényleges szabadság megőrzését, ezen a napon minden biztonnal sor került a házasságuk templomi megáldására.¹⁴⁴ Ezt követte a lakodalom. Az alkalomra nemcsak vendégek, hanem nászajándékok is érkeztek. Az egyetem egy ezüstserleget,¹⁴⁵ a város húsz guldent és egy hordó einbecki sört küldött.¹⁴⁶ Állhatatos János (1468, 1525–1532) választófőjedelemtől ötven arany érkezett. Ezzel mindhárom fontos helyi hatalmi központ kifejezte elismerését Luther lépése iránt.¹⁴⁷ Váratlanabb volt az a(z újabb) húsz gulden, amely Johann Rühelen keresztül érkezett Brandenburi Albert mainzi érsektől. Luther vissza akarta utasítani, de a pragmatikus Kätthe megtartotta – talán a férje akarata ellenére. Vagy az a kompromisszum lett az első házassági krízis megoldása, hogy Luther nem fogadja el az ajándékot, de a felesége dönthet másként a maga nevében.¹⁴⁸ Nehezen érthető Albert gesztusa, ha felidézünk, hogy ő volt az egyik haszonélvezője a Tetzl-féle búcsúcédula-kampánynak, és így az egyik fő célpontja Luther ezzel kapcsolatos kritikájának¹⁴⁹ (még ha az ártatlanság vélelme a reformátor részéről eleinte nyomatékosan meg is volt).¹⁵⁰ Kevésbé meglepő azonban az érsek lépése a nem sokkal korábban neki írt Luther-mű fényében, amelynek kísérőlevele ha meghívást nem is, de az esküvői tervek követendő példaként való bejelentését tartalmazta.¹⁵¹ Innen nézve a nászajándék akár az ilyenkor szokásos patrónusi gesztusnak is tekinthető a szerző felé.

143 Vö. THOMA: *Katharina von Bora*, 51.

144 Vö. WA 30^{III}:68 (LUTHER: *Traubüchlein*, bevezetés).

145 Vö. KÜCHENMEISTER, Friedrich: Luther-Becher. Einer Anzahl von Luther wirklich oder angeblich gebrauchter Trinkgefäße, in: *Illustrierte Zeitung* [Leipzig] 73, 1896. sz. (1879. nov. 1.) 357–360, itt: 358–359, 4. sz.; LESSING, Julius: Der Hochzeitsbecher Dr. Martin Luthers, in: *Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen*, 1892, 13/1, 50–54). A kehely a 19. század elejétől a Greifswaldi Egyetem tulajdonában volt. A közelmúltban – a felújítás miatt bekövetkezett átmeneti bezárásáig – a wittenbergi Lutherhaus „Martin Luther – Leben, Werk und Wirkung” című állandó kiállításán volt látható.

146 FÖRSTEMANN: *Mittheilungen aus den Wittenberger Ka[e]mmerei-Rechnungen*, 112–113.

147 TREU: *Katharina von Bora, the Woman at Luther's Side*, 162.

148 WA.TR 3:154.10–12 (3038b. sz., 1533. tavasz).

149 Vö. FABINY: *Luther Márton végrendelete*, 12–13.

150 LVM 7:65 (48. sz., Brandenburi Albertnek, 1517. okt. 31.).

151 Vö. 70. l.j. fent.

Több további kisebb lakodalmi hozzájárulást és tárgyi emléket is kapott a fiatal pár, de a kezdődő közös életet megalapozó legnagyobb ajándékok nem közvetlenül a házasságkötéshez kapcsolódva érkeztek. Harmann Stein széles körben elfogadott rekonstrukciója szerint Bölcs Frigyes élete vége felé csendben Luthernak adományozta az addigra már lényegében kiürült wittenbergi ágostonos kolostort.¹⁵² Ernest Schwiebert egyenesen nászajándékként értelmezi az ingatlanadományt.¹⁵³ A részletek körül sok a bizonytalanság, de az vitán felül áll, hogy Luther valóban használatba vehette az épületet, és ott rendezte be családi otthonát.¹⁵⁴ Tulajdonjogát a későbbi választófejedelmek is megerősítették.¹⁵⁵ Az egykori kolostor egészen 1564-ig a család birtokában maradt, amikor az örökösök 3700 aranyért eladták az akkori tartományúrnak az egyetem céljaira.¹⁵⁶ Az ingatlantulajdonlás azonban sok kötelezettséggel – sőt gonddal – is járt, aminek bőven látjuk nyomát Luther későbbi levelezésében. Az épület már 1525-ben is felújításra szorult, amihez a meszet a város biztosította.¹⁵⁷

Az önálló háztartás megalapozása azonban nemcsak a lakhatás kérdésének megoldását igényelte, hanem stabil jövedelemre is szükség volt hozzá. Az új fejedelem száz gulden egyszeri „életkezdesi támogatást” adott Lutheréknak, az egyetemi fizetések rendezésekor pedig évi kétszáz guldenes javadalmazást állapított meg Márton doktornak. Ezzel a reformátor számára végérvényesen véget ért a szerzetesi és megkezdődött a polgári élet.¹⁵⁸

152 STEIN, Hermann: *Geschichte des Lutherhauses*, Wittenberg, Herrosé, 1883, 17–18; vö. FABINY: *Luther Márton végrendelete*, 19; WELLMAN, Sam: *Frederick the Wise: Seen and Unseen Lives of Martin Luther's Protector*, Saint Louis, Concordia, 2015, 222.

153 SCHWIEBERT, Ernest G.: *Luther and His Times. The Reformation from a New Perspective*, Saint Louis, Concordia, 1950, 226.

154 Luther egy nehezen datálható levélben kérte Bölcs Frigyes beavatkozását a kolostor tulajdonviszonyaiba. Ennek keltezését a 19. században még 1524. decemberre tették, a WA azonban jóval korábbi keletkezést valószínűsít (WA.B 3:195–197, 687. sz., Bölcs Frigyesnek, 1523. nov. közepe?). Sem a fejedelem válaszában, sem az adományozásnak nem maradt írásos nyoma, de Luther valóban nem is nyilvános jogátruházást kért (197.23–29). A végeredmény szempontjából ezek a tisztázatlan részletek csak annyiban lényegesek, hogy azt valószínűsítik, az ajándékozásra nem Luther nőülésére tekintettel került sor. Ez azonban nem változtat azon, hogy az ifjú pár a korábbi kolostorépületben rendezkedhetett be.

155 WA.B 6:257–258 (1902. sz., Állhatatos János Luthernak, 1532. febr. 4.); vö. LVM 7:655–656 (3727. sz., János Frigyesnek, 1542. márc. 26.).

156 FABINY: *Luther Márton végrendelete*, 23; vö. SCHWIEBERT: *Luther and His Times*, 227.

157 A városi templom lelkészeként Luther minimális jövedelmet kapott, ezt egészítette ki a tanács rendszeres természetbeni juttatásokkal.

158 BRECHT: *Martin Luther*, 2:201–202; vö. LEPPIN: *Martin Luther*, 246.

Kitekintés – házaselet és család

Bármennyire fontos állomás is az ember életében az esküvő, valójában csak egy apró epizód, amely az abból fakadó házasságban és családi életben nyeri el értelmét. Láttuk, hogy volt szerzetesként a wittenbergi professzor számára kétszeresen is jelentős átmeneti rítus volt a nőülés, de Luther számára is a megváltozott családi állapot volt az igazi új életélmény.

Az esküvőt követően írt leveleiben és későbbi visszaemlékezéseiben viszszerterően hangot adott a meglepetésének megváltozott élethelyzetével kapcsolatban: „A házasság elején különös gondolatai támadnak az embernek. Az asztalnál ez jut eszébe: »Eddig egyedül voltál, most kettesben vagy.« Az ágyban, ha felébred, lát maga mellett két copfot, amit azelőtt nem látott.”¹⁵⁹ Ennek a meglepettségnek része lehetett abban, hogy házasságában Isten kezét látta.¹⁶⁰ Ha a meglepetés újdonsága idővel el is halványult, az öröme hosszú távon megmaradt. Anélkül, hogy az intézményt idealizálta vagy az életközösség terheit és kihívásait elhallgatta volna,¹⁶¹ Luther élete végéig nem fáradt bele a (jó) házasság dicséretébe, és szívesen és megelégedéssel beszélt saját családi élete boldogságáról.¹⁶²

Bár többször hangsúlyozta, hogy a házasság messze nem csak a testiség-ről szól,¹⁶³ örömteli meglepetésében, amit a házasság jelentett számára, a szexuális kiteljesedés személyes megtapasztalásának jelentős szerepe lehetett. Martin Brecht szerint „az egyszer biztos, hogy Luther soha nem volt szenvedélyes szerető”.¹⁶⁴ Ennek nemcsak az látszik ellentmondani, ahogy a feleségéről és a feleségének írt és beszélt, hanem a család gyors ütemű gyarapodása

159 LVM 8:235 (1656. sz., 1532. jún. 12.–júl. 12.); vö. 92–93. lj.

160 Vö. JUNGHANS: *Luther in Wittenberg*, 1:14.

161 LVM 8:118 (406. sz., 1532. dec.); 8:289 (2468b. sz., 1532. jan. 22.–márc. 28.); 8:327 (2867b. sz., 1533. jan. 2.); 8:414–415 (3675. sz., 1530-as évek); LVM 8:631 (5524. sz., 1542/1543. tél).

162 A teljesség igénye nélkül ld. LVM 8:66 (12. sz., 1531. jún. 16. előtt); 8:70 (49. sz., 1531. ősz–nyár); 8:100 (233. sz., 1532. ápr. 7–15.); 8:102 (250. sz.; 1532. ápr. 20.–máj. 16.); 8:191 (1160. sz., 1530-as évek eleje); WA.TR 2:104.16–18 (1457. sz., 1532. ápr. 7.–máj. 1.); LVM 8:230 (1563. sz., 1532. máj. 20–27.); 8:294 (2506. sz., 1532. jan. 22.–márc. 28.); 8:299 (2579. és 2590b. sz., 1532. márc. 31.–ápr.7.); 8:311 (2754b. sz., 1532. szept. 28.–nov. 23.); 8:324 (2858b. sz., 1532. dec. 11.–1533. jan. 2.); LVM 8:327–328 (2867b. sz., 1533. jan. 2.); 8:382 (3528. sz., 1537. jan. 14–31.); 8:383 (3530. sz., 1537. jan. 14–31.); 8:434 (3736. sz., 1538. febr. 7.); 8:496 (4138. sz., 1538. nov. 22.); 8:511 (4322. sz., 1539); 8:526–527 (4569. sz., 1539. máj. 7.); 8:535 (4709. sz., 1539. júl. 16.); 8:544–545 és WA.TR 4:504.2–8, .25–505.3 (4786. sz., 1537–1538); LVM 8:546 (4814. sz., 1542 jún.–1543. júl.); 8:571 (5151. sz., 1540. aug. 7–24.); 8:678 (6320. sz., d. n.); 8:727 (6941. sz., d. n.).

163 LVM 8:359 (3279c. sz., 1533. tavasz); 8:631 (5524. sz., 1542/1543. tél).

164 „Luther was certainly never a passionate lover” (BRECHT: *Martin Luther*, 2:200).

is. Alig egy évvel az esküvő után, a következő júniusban megszületett az első fiú, Johannes (1526–1575). Őt a rá következő év decemberében követte a szomorúan rövid életű Elisabeth (1527–1528). Nem egész három évvel az esküvő után már a harmadik baba, Magdalena (1529–1542) bölcsőjét ringatták. Az ő kamaszkori halála lett a szülei legfájdalmasabb vesztesége. Két és fél év múlva érkezett az ifjabb Martin (1531–1565) és alig tizenöt hónappal később Paul (1533–1593), végül a következő év végén Margarete (1534–1570). Vagyis az esküvőt követő kilenc és fél év alatt született hat gyerek, nagyjából másfél évente egy. Paullal szinte biztosan azalatt esett teherbe Lutherné, amíg még Martint szoptatta, de ehhez hasonló akár a két idősebb lánynál is könnyen előfordulhatott. Később, 1539 vége felé Katharinának volt még egy vetélése. Egyáltalán nem tűnik úgy, hogy férjének a hozzá fűződő kapcsolata érzelemmentes vagy akár csak hűvösen pragmatikus lett volna.

Luthernak a szexualitáshoz való felszabadult viszonyára nem csak közvetve, a gyerekek születési adataiból következtethetünk. Leveleiben is hasonló fesztelenséggel kezeli a témát. Néhány héttel esküvője után azt írta Wenceslaus Linknek, „Jch bin an Kethen gebunden und gefangen, und liege auf die Bore, scilicet mortuus mundo.”¹⁶⁵ – ami nagyjából annyit tesz, ‘láncra vagyok verve és rabul ejtettek, ravatalon fekszem, vagyis meghaltam a világnak’. Valójában azonban egy lefordíthatatlan kettős szójátékról van szó a felesége nevével. „Kethen” egyszerre *Kette*, vagyis lánc és Käthe neve, a „Bore” pedig, amin fekszik, egyszerre a *Totenbahre* (ravatal) és Bora, vagyis a felesége neve. A mondat másik jelentése tehát az, hogy ‘Käthéhez vagyok kötve, rabul ejtett, fekszem a Borán, és meghaltam a világnak’. Vagyis a testi egyesülés egyszerre az a kötelék, ami Käthéhez fűzi, és az, amiért minden másról lemond. Az utóbbiban van még egy csavar: a *mortuus mundo*, a világ számára történő meghalás a szerzetesi ideál volt, amely ideál a kolostori fogadalmak – köztük a szüzesség – helyett most épp a szexuális beteljesülésen keresztül válik elérhetővé.¹⁶⁶ Ugyanennek a drasztikus fordulatnak a történetileg talán esetleges, de eredményében szimbolikus kifejeződése, hogy Luther az egykori kolostora falai között élte családi életét. Az Isten-közelség ideálja, amelyet a késő középkor a cölibátuson keresztül a világnak való szerzetesi hátat fordításban igyekezett megvalósítani, a reformátorok szerint éppen a családi élet keretei között volt ténylegesen megélhető.

Amikor fél évvel saját házasságkötése után Luther kimentette magát, mert nem tudott részt venni Spalatin esküvőjén, arra biztatta a barátját, hogy a

165 WA.B 3:549.10–12 (906. sz., 1525. júl. 22.).

166 LEPPIN: *Martin Luther*, 244.

nászéjszakán ölelje és csókolja a feleségét, Katharinát, és ugyanakkor Luther is szeretkezni fog saját Katharinájával barátja emlékére, hogy így kárpótolja az esküvőről való távolmaradásért.¹⁶⁷ Susan Karant-Nunn olvasatában a reformátor házasságteológiája olyan fordulópontot jelent a nemiséghez való viszony történetében, amely jelentőségében szinte a szerzetesi ideál késő ókori megszületéséhez vagy az 1960-as évek szexuális forradalmához fogható.¹⁶⁸ Ez a felvetés arra is rávilágít, hogy Márton doktor házasságkötése távolba gyűrűző hullámokat vetett.

Igaz, hogy Luther nem volt az elsők között, akik a gyakorlatba is átültették a papi nőtlenséget elvető és a házasság újraértelmezésének utat nyitó reformatori tanítást, amelynek kialakításában ő maga is úttörő szerepet vitt. Miután azonban meghozta a személyes döntését, a papi házasságot minden más kortársánál szimbolikusan és távlatosabb hatással testesítette meg. Az új ideál, amelynek elvi-teológiai megalapozásából oroszlánrészt vállalt, és amelyet maga is a kortársai és az utókor elé élt, mélyreható egyházi és társadalmi változásokat eredményezett, amelyeknek hatása a 21. század első felében is él.

167 WA.B 3:635.22–28 (952. sz., 1525. dec. 6.): „Saluta tuam coniugem suauissime, verum vt id tum facias, cum in thoro suauissimis amplexibus & osculis Catharinam teneris [...]. Ego quoque, cum diuinuero diem, qua has acceperis, mox ea nocte simili opere meam amabo in tui memoriam & tibi par pari referam.” A szerkesztői jegyzet szerint néhány (nyilván prűdebb) kiadásból az egész utolsó mondat hiányzik.

168 KARANT-NUNN: *The Personal Luther*, 96; Luther és a szexualitás témájához ld. az egész fejezetet (96–119); vö. LEPPIN: *Martin Luther*, 243–244; STRAUCHENBRUCH: *Luthers Hochzeit*, 113–120.